

LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

MUZIKOS FAKULTETAS

CHORO DIRIGAVIMO KATEDRA

Marija Bacytė

JAUNIŲ CHORO BALSŲ LAVINIMO YPATUMAI: PRAEITYJE IR DABARTYJE

Magistro tiriamasis darbas

Darbo vadovas: doc. R. Aidukas

Vilnius, 2018

Turinys

Įvadas.....	2
1. Jaunių choro balsų lavinimo problemos.....	
1.1 Balso mutacinio laikotarpio samprata.....	4
1.2 Psichologiniai, fiziologiniai ir anatininiai aspektai balso mutaciniu laikotarpiu.....	7
2. Paauglių vokalinis ugdymas mutaciniu laikotarpiu.....	
2.1 Darbo metodika su jaunių choris mutaciniu laikotarpiu.....	9
2.2 Vokalinės pratybos mutaciniu laikotarpiu.....	12
3. Dabartiniai sunkumai, su kuriais susiduria pedagogas lavindamas jaunių chorų balsus.....	
3.1 Tyrimo metodologija.....	21
3.2 Tyrimo rezultatai.....	23
Išvados.....	34
4. Santrauka.....	36
5. Literatūros sąrašas.....	39
Priedai	

Įvadas

TEMOS AKTUALUMAS: Paauglių vokalinis ugdymas aktualus ir populiarus šiandien, o skambus vaiko balsas yra muzikos pedagogo darbo tikslas. Dabartyje paplitusi, populiariausia dainavimo rūšis – chorinis dainavimas Pastaruoju metu skiriamas didžiulis dėmesys darbo su vaikų balsais specifikai ir tikslingų metodų naudojimo analizei. Tačiau, šiandien vis dar opus ir neaiškus laikotarpis – balso mutacija, kuri ypatingai aktuali jaunių choruose.

Balso mutacinis laikotarpis – tai anatominių, psichinių ir fizinių pokyčių visuma, tačiau šių visų pokyčių trukmė ir sudėtingumas tapo individualus kiekvienam paaugliui. Mutacijos eigą sunkina ne tik anatominiai pokyčiai, bet greta taip pat ryškiai besiformuojantys paauglio psichiniai pokyčiai. Būtent paauglystės metu susiformuoja žmogaus požiūris į muziką, kuomet imama ją mėgti arba jos nekęsti. H. Perelšteinas teigė: „Pedagogas turi formuoti dainininko „perspektyvinį“ balsą, turi numatyti jo skambesį ateityje“. (Perelšteinas, 1967). Taigi, pedagogams ne tik tenka susidurti su balsiniais ir psichologiniais sunkumais ugdant ir lavinant jaunių choro balsus mutaciniu laikotarpiu, bet ir prisiimti visišką atsakomybę už paauglių balsų formavimą.

Kiekvienas pedagogas privalo ne tik išmanyti vokalo lavinimo metodiką, bet ir suprasti paauglių psichologiją. Privalo analizuoti, suprasti ir taikyti tikslius balso formavimo, kvėpavimo metodus, pagal galimybę, kiekvienam paaugliui individualiai.

Šiandien ypatingai aktualu su kokias sunkumais susiduria kiekvienas pedagogas dirbdamas su jaunių balsais mutaciniu laikotarpiu. Ar dabartinės problemos ir vokalinio ugdymo sunkumai vis dar tokie patys, kaip ir prieš 20 metų.

TYRIMO OBJEKTAS: Jaunių choro balsai ir jų lavinimo ypatumai.

PROBLEMA: Nepakankami moksliniai tyrimai lietuvių kalba, kurie nagrinėtų jaunių chorų balsų lavinimo specifiką. Metodinių leidinių, skirtų pedagogams, stoka.

TYRIMO TIKSLAS: Išsiaiškinti darbo su jaunių chorų balsais sunkumą ir specifiką. Sužinoti kokios problemos yra aktualiausios šiandien dirbant su jaunių choro balsais.

TYRIMO UŽDAVINIAI:

1. Analizuoti mokslinę, metodinę, pedagoginę literatūrą, nagrinėjančią jaunių choro balsų lavinimo ypatumus.
2. Sužinoti ir išsiaiškinti darbo metodiką ir specifiką, reikalingą darbui su jaunių choro balsais.
3. Išsiaiškinti dabartinius sunkumus su kuriais susiduria pedagogai lavinantys jaunių balsus.
4. Apklausti pedagogus dirbančius su jaunių choralais, išsiaiškinti dabartinius paauglių vokalo lavinimo sunkumus.

TYRIMO METODAI:

1. *Teorinis*: sisteminė literatūros analizė ir apibendrinimas.
2. *Empirinis*: pedagogų apklausa – interviu.

TYRIMO EIGA:

1 etapas: Studijuojama pedagoginė – metodinė, mokslinė literatūra, nagrinėjanti jaunių chorų balsų lavinimą ir mutacinį laikotarpį.

2 etapas: Interviu su pedagogais dirbančiais ne vienerius metus su paaugliais, profesionalai išmanančiais vokalo pedagogiką.

3 etapas: Rašomas darbas, analizuojama literatūra ir empiriniai duomenys, formuojamos išvados.

1. Jaunių choro balsų lavinimo problemos

1.1 Balso mutacinio laikotarpio samprata

Paauglystės laikotarpis visiškai sutampa su paauglių vystymosi laikotarpiu nuo 11 iki 15 m. t. y., 5 – 8 klasių mokiniai. Literatūroje šis laikotarpis apibūdinamas įvairiai – „pereinamas“, „persilaužimo“, tačiau, dažniausia – sunkiausiu laikotarpiu paauglio gyvenime. „Šiuo metu vyksta intensyvus vaiko virsmas suaugusiuoju, šiam sukeliantis daugybę jausmų, o tėvams – klausimų: ar jis vis dar vaikas, reikalingas priežiūros, o kiek vis dėl to galima leisti jam prisiimti atsakomybę, patirti riziką, išbandyti?“ (Bieliauskaitė, 2013).

Vokalinėje – pedagoginėje literatūroje šis amžiaus tarpsnis įvardinamas mutaciniu¹. Šį procesą lemia daugelis fiziologinių ir psichinių procesų.

XX amžiuje atlikti tyrimai parodė, jog nustatyti balso mutacijos amžiaus ribas pakankamai sudėtinga, nes ji priklauso nuo kiekvienos šalies nacionalinės priklausomybės ir klimato. Mutacija, kaip ir lytinis brendimas gali prasidėti dešimtaisiais paauglio brendimo metais, o kai kuriems ji prasideda žymiai vėliau ir baigiasi tik tarp septynioliktųjų ir aštuonioliktųjų gyvenimo metų.

Svarbiausias mutacijos reiškinys – greitai augančios paauglio gerklos. Per trumpą laiką gerklių kremzlės ir raumenys tampa kaip suaugusio, o prieš tai buvęs vaikiškas balsas intensyviai augant raumenims ir balso klostėms įgauna suaugusio žmogaus balso savybes. Tarp balso klosčių, endokrininių liaukų ir gleivinės veiklos yra glaudus ryšys, tad viso brendimo metu šiose vietose atsiranda įvairūs uždegimai, balso stygų paraudimai. Dėl šios priežasties, paauglių balso aparatas mutacijos metu yra labai pažeidžiamas. „Daugelis pedagogų dainuoti balso mutacijos laikotarpiu nerekomenduoja“. (Argustienė, 1998: 17).

Balso mutacijos trukmė, kai pasikeičia gerklos, tiek mergaitėms, tiek berniukams trunka nuo 1,5 iki 2 metų. Mergaitėms balso mutacijos laikotarpis prasideda žymiai anksčiau ir yra ne toks aštrus ir kardinalus, kaip berniukams. Mergaičių balso aparato ir gerklių augimas visą mutacijos laikotarpį yra pastovus ir nuoseklus, balsas pakinta nežymiai. Balso mutacinis laikotarpis prasideda dvyliktais – tryliktais gyvenimo metais, trunka nuo dviejų mėnesių iki vienerių ar dvejų metų. F. Sereika ir A. Šumskis savo mokomojoje knygoje teigė: „Mergaičių balsas mutacijos laikotarpiu

¹ **Mutacija** (lot. *mutatio* – pakitimas, pa(si)keitimas): 1. *biol.* Staigus, paveldimas organizmo genetinės medžiagos (chromosomų skaičiaus, genų) pakitimas, lemiantis naujo organizmo požymių atsiradimą. 2. *med.* paauglių ir jaunuolių (11 – 18 metų) balso keitimasis lytinio brendimo metu; į mutacijos pabaigą berniukų balsas pažemėja beveik oktava, pasikeičia balso tembras (Vaitkevičiūtė, 2002: 714).

dažnai esti (yra – *autorius past.*) prikimęs, neskaidrus, neretai pastebimi balso klosčių uždegiminiai procesai, tačiau pati balso mutacija praeina žymiai lengviau nei berniukų. Jos gali dainuoti be didesnės (dainavimo – *autorius past.*) pertraukos, nereta dažnai nejaučia didesnės balso mutacijos įtakos bei nepatogumų“ (Sereika, Šumskis, 1994: 46).

Tuo tarpu, berniukų mutacinis laikotarpis ypatingai ryškus ir trunka daug ilgiau negu mergaičių. Berniukų balsas labai aiškiai pažemėja, balso klostės pakinta ir vertikalios ir horizontalios kryptimi. Staigus gerklų konfigūracijos pasikeitimas, kartais trunkantis vos kelias savaites – periodas, kurio metu susiduriama su įvairiomis balso komplikacijomis dainuojančio berniuko gyvenime. Balso stygos padidėja iki 2 – 2,5 cm, kai mergaičių balso klosčių ilgis po mutacijos lieka 1,5 – 1,8 cm.

Balso mutacija skirstoma į tris laikotarpius. Pirmoji mutacinio laikotarpio vystymosi stadija vadinama – priešmutacine, arba latentine² – tai laikotarpis trunkantis nuo dviejų savaičių iki pusės metų. Dar šį laikotarpį vokalo pedagogai apibūdina, kaip vaikiško balso „sužydėjimo“ laikotarpį. Diskantų diapazonas šiuo laikotarpiu gali siekti net dvi oktavas. Balsas pasižymi ypatingu lankstumu, taip pat minkštu, švelniu, lakiu skambesiu. Tačiau, prasidėjus fiziologiniams pokyčiams, vaikiško balso viduriniajame registre pradedama girdėti „smėlio“ tembrą, švokštimą, atsiranda „gergždžiantis“ balsas, girdimas net vyriškas balsas. Paaugliai ima sunkiau išdainuoti tęsiamą garsą, o pats garsas tampa nepastovus, negražus. Šiuo laikotarpiu svarbiausia per daug nevarginti tiek mergaičių, tiek berniukų balsų.

Ryškus užkimimas, balso „lūžimas“, staigus diapazono³ susiaurėjimas – tai „aštrioji“ mutacija – antrasis mutacijos laikotarpis. Tai pagrindinis balso mutacijos laikotarpis, kai vaikiškas balsas pasikeičia į suaugusiojo balsą. Ir mergaitėms, ir berniukams „aštrioji“ balso mutacija gali trukti tik kelias dienas, tačiau dabar, prasidėjus akceleracijai⁴, šis laikotarpis užsitęsia. Kartais mutacijos laikotarpis trunka net iki vienerių metų. Yra atvejų, kai „aštriosios“ mutacijos laikotarpio metu paaugliai (dažniausia berniukai), negali dainuoti. Tačiau, tyrimais nustatyta, kad šio laikotarpio trukmė greitesnė, o eiga ramesnė tiems paaugliams, kurie sistemingai dainavo iki mutacinio laikotarpio. „Tam yra būtinos trys sąlygos:

1. Rami mutacijos eiga (tokia tuomet, kai iki mutacijos su vaiko balsu buvo dirbama profesionaliai).

² **Latentinė** (lot. *latens* – paslėptas, nematomas): 1. slaptas, nematomas, išoriškai nepastebimas (Vaitkevičiūtė, 2002: 608).

³ **Diapazonas** (gr. *dia pason* – per visas stygas): 1. viduramžių muzikos teorijoje oktava. 2. muzikos instrumento ar dainininko balso garsų (nuo žemiausio iki aukščiausio) apimtis. 3. dažnių, arba bangų ilgių, intervalas (Vaitkevičiūtė, 2002: 225).

⁴ **Akceleracija** (lot. *acceleratio* – (pa)greitinimas): 1. greitinimas, greitėjimas. 2. Vaikų bei paauglių fiziologinio ir psichinio brendimo greitėjimas, lyginant su ankstesnėmis kartomis (Vaitkevičiūtė, 2002: 48).

2. Naudojamas ribotas balso diapazonas ir santūri dinamika.
3. Pastovus gydytojo LOR – foniatro stebėjimas“ (Aidukas, 2007).

„Gaidžių gaudymas“ yra būdingas nedainuojantiems paaugliams, dainuojantys paaugliai akivaizdžiu balso lūžinėjimu kalbant – nepasižymi.

Mergaičių ir berniukų aštriosios mutacijos pagrindiniai pokyčiai:

Mergaitės:	Berniukai:
1. Balso klostės pailgėja trečdaliu.	1. Balso klostės pailgėja mažiausiai du kartus.
2. Diapazonas lieka beveik tas pats.	2. Berniukų balsas pažemėja oktava ar net daugiau.
3. Atsiranda krūtininis registras.	3. Išlieka registrai, tačiau viršutiniame negali visiškai kontroliuoti savo balso (gaudo „gaidžius“).
4. Suprastėja intonacija.	4. Suprastėja intonacija.
5. Atsiranda užkimimas, nuovargis ir kt.	5. Atsiranda užkimimas, nuovargis ir kt.

Paskutinis balso mutacijos laikotarpis – pomutacinis. Tai naujo, merginų ir vaikinų, balso stadija. Tiek vaikinams, tiek merginoms šis laikotarpis panašus. Balsas dabar pasižymi nauju tembru, spalva ir jėga, tad paaugliai turi lyg iš naujo mokytis jį valdyti. Diapazonas pomutaciniu laikotarpiu dažniausiai nesiekia oktavos, todėl šio laikotarpio metu pedagogas privalo teisingai taikyti vokalinį trenąžą⁵ ir nepamiršti, kad balso klosčių ir raumenų vystymasis atsilieka nuo bendros organizmo fiziologinės brandos. Dainuoti paaugliams reikėtų viduriniu ju registru, kuomet balso klostės glaudžiasi be pastangų ir paaugliams nereikia forsuoti⁶ repeticijos ar pamokos ar choro repeticijos metu. Pedagogas privalo plėsti diapazoną ta kryptimi, kuri yra organiška prognozuojamai jaunuolio balso tipui.

Pomutaciniu laikotarpiu balsą lavinti reikia labai atsakingai ir apgalvotai. Daugelį gerų dainavimo įgūdžių paaugliai praranda mutaciniu laikotarpiu, dėl kardinalių kūno anatominų pokyčių, tad svarbu vėl priminti arba iš naujo paauglius mokyti kvėpavimo, rezonatorių pojūčių, atakos, minkštojo gomurio, liežuvio padėties ir kitų vokalinų principų. Pomutacinis laikotarpis, kai stabilizuojasi paauglio balsas, trunka nuo vienerių iki dvejų, trejų ar daugiau metų.

⁵ **Trenažas** – treniruotė (www.zodynas.lt).

⁶ **Forsavimas** (pranc. *forcer* – greitinti, spartinti): 1. didinti, spartinti kurios nors veiklos tempą, įtampą. 2. pabrėžtinai didinti muzikos garso skambesio stiprumą (www.vlkk.lt).

Paauglių balso mutacija dažniausia trunka iki 15 – 16 jaunuolių gyvenimo metų, tačiau neretai pasitaiko išimčių, kai naujo merginų ir vaikinų balso stabilizavimo laikotarpis užsitęsia iki 22 – 23 jaunuolių gyvenimo metų. Iki šio amžiaus gali pasireikšti šie balso aparato požymiai: nevisiškai sutvirtėjęs balso raumuo, nevisiškas balso stygų susiglaudimas, nesusiformavę rezonatoriai, netolygi balso aparato veikla. Balso aparatą reikia treniruoti laipsniškai ir suprasti, jog dainavimui naudojami raumenys susiformuoja tik su amžiumi.

1.2 Psichologiniai, fiziologiniai ir anatininiai aspektai balso mutaciniu laikotarpiu

Pedagogės Z. Kariniauskienė ir S. Kačinskienė teigė (Kariniauskienė, Kačinskienė, 2003), jog balso mutacija – tiek fiziologinis, tiek psichologinis reiškinys. Taigi, psichikos vystymasis mutacijos laikotarpiu toks pat ryškus ir kardinalus kaip ir pati balsinė mutacija.

Kalbant apie psichologinius aspektus latentiniu laikotarpiu, paaugliai, šiuo metu, savo psichologinėmis savybėmis labai artimi vaikystės (iki 10-ies metų) laikotarpiui, tačiau prasidėjus akceleracijai fiziologiniai pokyčiai prasideda jau ir latentiniu laikotarpiu (mergaitės pradeda sirgti menstruacijomis jau dešimties metų, taip pat spaudoje aprašinėjami ir tokie fenomenai, kai dešimties metų berniukas tampa tėvu). Pagrindinis latentinio laikotarpio psichologinių pokyčių rezultatas – atsiradęs didžiulis gėdos jausmas, paaugliai dėl psichinių ir fiziologinių pokyčių pradeda jausti diskomfortą būdami vieni tarp kitų.

Pagrindinis psichofiziologinis „lūžis“ paauglystės metu, kurį būtų galima gretinti su „aštriąja“ mutacija, – brandos jausmas. Paaugliai nėra dar suaugę, tačiau visais įmanomais būdais siekia tokiomis būti. Jie nori tapti visiškai savarankiškais ir nepriklausomais, gyventi ne pagal „mažo vaiko“ auklėjimo stereotipus, todėl vadovaujasi savais įsitikinimais ir logika. Berniukams pasireiškia irzlumas ir agresija. Dėl šios priežasties, jaunuoliai ima sunkiau bendrauti su aplinkiniais arba iš vis jų vengti, užsisklendžia savyje ir tampa „nepasiekiami“ nei mokytojams, nei tėvams, o atsiradę maksimalistiniai poreikiai, kritiškas vertinimas, egocentrizmas – pagrindiniai psichologiniai pojūčiai, kuriais paaugliai vadovaujasi paauglystės laikotarpiu, siekdami užsitikrinti savo socialinį statusą tarp bendraamžių.

Dažniausia pedagogų problema, tai siekis varžyti ir kontroliuoti paauglius. Norėdami juos „suvaldyti“ pedagogai iššaukia konfliktą. Siekdami kontroliuoti ir taip save sunkiai suprantančius ir nežinančius ko nori jaunuolius, nors ir nenorėdami, tokiu savo elgesiu paskatina paauglius nebelankyti choro. F. Sereika ir A. Šumskis knygoje „Chorvedybos praktika mokykloje“ rašo:

„Jausdami savo balso aparato pokyčius, jie dažnai nesuvokia jų prigimties (nes tėvai šioje srityje nedaug teismano, kvalifikuoto specialisto – foniatro nei jie, nei tėvai dėl tariamų „smulkmenų“ į pagalbą nekviečia, o vienintelio realaus pagalbininko – dainavimo, muzikos mokytojo, kuris galėtų padėti jam susivokti šiuose procesuose, jis vengia) (Sereika, Šumskis, 1999).

Choro vadovas privalo žinoti, jog paauglystės metu sunku būti autoritetu paaugliams. Daugelis paauglių, idealų ima ieškoti visuomenėje (populiarūs, garsūs, žinomi žmonės), nes paauglystės metu susiduria su tuo, jog aplinkiniai jų visiškai nesupranta. Jaunimo gyvenimas tampa neįsivaizduojamas be kompiuterių, planšečių, išmaniųjų telefonų ir kitų technologijų. Taip pat, šiuo laikotarpiu, menų „karaliumi“ paauglių gyvenime tampa kino filmai ir juose vyraujanti muzika bei dainos (nes jaunuoliu manymu, kine viskas vyksta taip, kaip ir gyvenime). Taigi, pedagogas bandydamas paauglius kontroliuoti praranda autoritetą, o nesuteikdamas jaunuoliams muzikinės pasirinkimo laisvės, praranda daugelį gerų dainininkų, nes jie šiuo gyvenimo laikotarpiu ieško kitokių saviraiškos priemonių ir vietų, kurios leistų paaugliams atsipalaiduoti ir atsiskleisti.

„Paauglio asmenybės svarbiausias ir specifinis darinys yra tai, kad jis jau supranta esąs ne vaikas“, rašo psichologas ir pedagogas Artūras Petrovskis (Petrovskis, 1986) Taigi, paauglys išgyvena ne tik didžiulius balsinius pokyčius, tačiau ir psichinius ir visomis galimybėmis ieško, kas jį palaikytų.

Balso mutaciją lemia anatominių, psichinių ir fizinių pokyčių visuma. Profesorius Vytautas Miškinis teigė: „Mutacija priklauso ne tik nuo vaikystėje įgytų dainavimo įgūdžių, bet ir nuo bendrų organizmo vystymosi bruožų, genetinio paveldėjimo bei psichofiziologinių pokyčių, t.y. bendros organizmo funkcijų pokyčių dinamikos. Taip pat ir nuo mūsų, pedagogų, įtakos jiems, bręstantiems, dainuojantiems, dalyvaujantiems aktyvioje meninėje saviraiškoje“ (Miškinis, 1998).

2. Vaikų vokalinis ugdymas mutaciniu laikotarpiu

2.1 Darbo metodika su jaunių choralais mutaciniu laikotarpiu

Pagrindinis ir esminis klausimas, kuris aktualus šiandien – ar leisti paaugliui dainuoti mutaciniu laikotarpiu? Profesorius Vytautas Miškinis antrojoje tarptautinėje konferencijoje bandė atsakyti į šį klausimą: „Dainuoti ar ne ryškios mutacijos laikotarpiu – sudėtingas klausimas. Dainuoti tam tikrą „dozę“ ar kurį laiką tylėti, nustatoma individualiai, atsižvelgiant į balso aparto funkcionavimą“ (Miškinis, 1998: 64). Taigi, pagrindinis dalykas, kuris reikalingas darbui su jaunių choro balsais mutaciniu laikotarpiu, tai puiki pedagogo vokalinė klauša.

F. Sereika ir A. Šumskis knygoje „Chovedybos praktika mokyklose“ yra pristatę „atmintinę“ pedagogui, kurioje išvardino pasitaikančius pagrindinius sunkumus, su kuriais susiduriama dirbant su vaikais aštriosios mutacijos laikotarpiu:

- a) sunkiai girdimas garso aukštis, dažnai jaunuoliai negirdi to, ką jie dainuoja (kokį garsą jie dainuoja), arba net nesuvokia to, ką jie turi girdėti, kaip reikia klausyti bei atpažinti garsą.
- b) sunkiai intonuojamas garsas, jo aukštis.
- c) labai siauras darbinis diapazonas, probleminis tampa ir diapazono praplėtimas bei dainavimas kraštinuose registruose.
- d) sunkiai apčiuopiamas primarinis tonas bei darbinis diapazonas.
- e) labai trumpas efektyvaus darbingumo laikotarpis (greitai atsiranda tiek fizinis, tiek psichinis nuovargis)
- f) sunkiai suvaldomas kvėpavimas, ypač didelė problema tampa pastovaus, tolygaus ir aktyvaus kvėpavimo įgūdžių formavimas.
- g) didelė problema tampa kelių garsų sujungimas, ilgesnės melodijos dainavimas.
- h) labai dažnai šie jaunuoliai neturi didelės dainavimo patirties ir todėl turi neišlavintą muzikinę atmintį (šis trūkumas dar labiau padidėja balso mutacijos laikotarpiu), ši priežastis ypač komplikuoja vokalinį darbą.
- i) didelių problemų sukelia daugiabalsis dainavimas.
- j) neišlavinta dikcija, artikuliacija bei dvigarsių dainavimas ir panašiai.
- k) daug problemų sukelia kaklo, gerklės, nugaros ir kt. raumenų sukaustymas, įtempimas, nesugebėjimas juos atpalaiduoti, koordinuoti bei bendras organizmo susikaustymas, psichologinė įtampa ir panašiai.
- l) tinkamos darbui su šio amžiaus jaunimu dainavimo ugdymo metodikos, repertuaro stoka

Viena iš didžiausių problemų yra grupinis skirtingų dainavimo įgūdžių, bei ne taip pat mutuojančio balso, moksleivių darbas (Sereika, Šumskis, 1999: 47 – 48).

Taigi, planuodamas darbą pedagogas turi suprasti, jog dabar jis atliks lemiamą vaidmenį paauglio psichikoje. „Reikia teigiamai veikti vaiko mokymąsi ir skatinti turiningai užklasinei veiklai“ (Pūslienė, 2001: 10). Reikia atminti, kad pasikartojantys pedagogų darbo veiksmai ir pratimai kelia choristams nuobodulį, pasyvumą, pašlyja drausmė.

Mutuojančiams berniukų balsams yra taikoma kitokia vokalinio darbo metodika negu mergaitėms, ji laipsniškai parengia jaunuolius į jaunimo choro kategoriją. Tuo tarpu, mergaitės dažniausia dainuoja vaikų chore iki pomutacinio laikotarpio, išskyrus tuos atvejus, jei paauglės rodo nepasitenkinimą, nenorą dainuoti, nes jų mutacija nekelia problemų darbui su choru metu.

Choro vadovui labai svarbūs sugestyviniai⁷ ir ekspresyviniai⁸ pedagoginiai sugebėjimai. Paauglius ypatingai paveikti galima įtaigia kalba ir gestais. Tačiau pedagogas turi žinoti, jog negali perdėti rodydamas savo jausmus, o stengtis sukelti paaugliams emocijas per įvairius vaizdinius ar palyginimus. Reikia žinoti, jog brendimo laikotarpiu paaugliai vengia kalbėti ir dainuoti kai kuriomis temomis. Pavyzdžiui, apie meilę dainuoja nenoriai, nes atsiradęs potraukis kitai lyčiai jiems yra dar gėdingas.

Darbo kokybė bus nepriekaištinga, jei pedagogas ras bendrą kalbą su paaugliais ir suformuos normalius tarpusavio santykius. Nebijoti repeticijų metu ne tik dainuoti, bet ir kalbėtis paaugliams aktualiomis temomis, padėti jiems suprasti savo problemas ir savęs nesigėdyti. Jokiu būdu nereikia stengtis pašiepti paauglio repeticijos metu, nuvertinti ar smerkti jo visų akivaizdoje dėl netinkamo elgesio. Pedagogas turi netinkamo elgesio priežastis išsiaiškinti su paaugliu individualiai. Taip pat, nereiktų išskirti paauglio, kuris labai gerai dainuoja, stengiasi, nes šiuo brendimo laikotarpiu visi paaugliai siekia nebūti „pilka mase“, tad toks poelgis gali iššaukti neigiamas emocijas tarp jaunuolių, paskatinti tarpusavio pykčius ar, net agresiją.

Didelė problema – repertuaro parinkimas paaugliams. „Vokalo pratybų ir choro repertuaro sudarymas vadovui bene atsakingiausia ir bendrą choro veiklos kultūrą lemianti dalis“ (Pūslienė, 2001: 11). Paaugliai laiko save suaugusiais ir nenori būti lygiuojami su vaikais, tad atsiranda nenoras dainuoti vaikiškų, jų manymu, dainelių. Tačiau, jie negali „įveikti“ ir sudėtingesnių kūrinių partijų, nes techniškai vis dar nesusitvarko su savo balsu. Šio amžiaus vaikai mėgsta muziką, kuri veikia jų emocijas ir jausmus. Jiems nėra tas pats kokią muziką jie klauso ar dainuoja. Ypatingai svarbu, kad pedagogas sudarytų šiuolaikišką repertuarą, atspindintį paauglio jausmus, kuris kartu

⁷ **Sugestivus** (lot. *sugestivus*) – įtaigūs (Vaitkevičiūtė, 2002: 1008).

⁸ **Ekspresyvus** (pranc. *expressif*) – pasižymintis ekspresija, išraiškus, raiškus (Vaitkevičiūtė, 2002: 264).

leistų ugdyti dainininko balsą. Choro vadovas, taip gali padėti paaugliams susiorientuoti kas yra „bloga“ ir „gera“ muzika, tačiau jokių būdu negali ignoruoti jų pačių pasirinkimo ir nuomonės.

Dėl menkiausios choro vadovo klaidos pradedama nekęsti muzikos, arba atvirkščiai, dėl puikios vadovo kompetencijos paaugliai „pamilsta“ muziką. Šiuo atveju muzika padeda peržengti psichinius brendimo sunkumus ir leidžia formuotis asmenybei.

2.2 Vokalinės pratybos mutaciniu laikotarpiu

Pagrindinė vieta, kurioje paaugliai mokosi valdyti ir lavina savo balsą yra vokalinis ansamblis arba choras. Taigi, choro ar ansamblio vadovas turi puikiai išmanyti vaikų vokalinio ugdymo pedagogiką ir specifiką.

„Formuojant vaikų dainavimo įgūdžius būtina žinoti, jog vaikų vokalo kokybę lemia šie pagrindiniai veiksniai: kvėpavimo valdymas, rezonatoriai; garso atrama ir ataka; gerklų padėtis; artikuliacija ir diktacija; muzikinė vokalinė klausa ir atmintis; emociingumas“ (Sereika, Šumskis, 1999: 38). Šiuos įgūdžius būtina lavinti nuo pirmos klasės iki balso mutacijos, taip pat, mutaciniu laikotarpiu, bei ypatingai po mutacijos.

Be pagrindinių veiksnių lemiančių vokalo kokybę, choro vadovas privalo skirti didelį dėmesį ir repertuaro parinkimui. „Parenkant repertuarą mokiniams, reikia kreipti dėmesį ne vien į kūrinių populiarumą ar mokinių pageidavimus. Sąžiningai mokinių balsus tausojantis pedagogas visada atsižvelgs į mokinių vokales galimybes ir amžiaus tarpsnį“ (Aidukas, 2017: 32). Taigi, kūriniai negali būti pernelyg sudėtingi, juos paaugliai turėtų be didelių pastangų padainuoti. Reiktų vengti kūrinių su dideliais intervaliniais šuoliais ir sunkiai intonuojama melodika, nenaudoti kraštutinių diapazono natų, nes tai tik paskatins choro dainininkus įsitempti ir forsuoti dainavimo metu.

H. Perelšteinas yra aprašęs principus, kuriu reiktų laikytis formuojant repertuarą jaunių chorams:

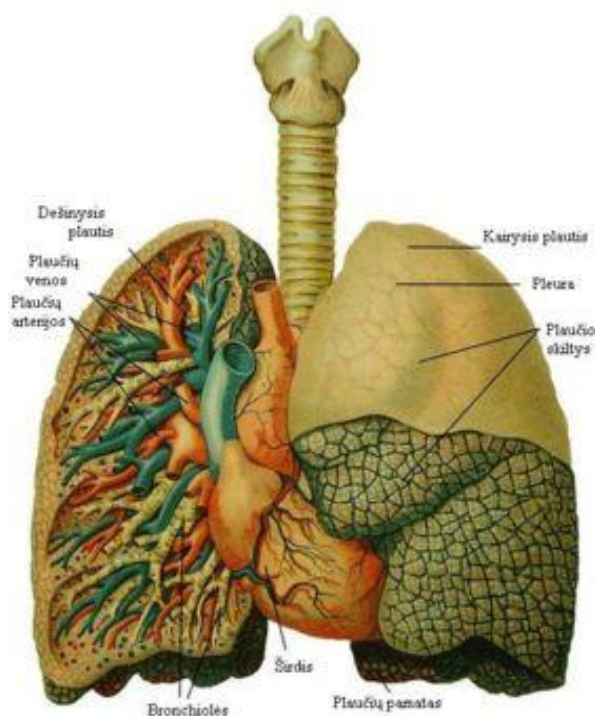
1. Kūriniai turi atitikti vaikų jėgas turinio, tesitūros⁹, dinamikos atžvilgiu;
2. Nerekomenduotini kūriniai, kuriuose yra daug kraštutinių vaikų balsų diapazono garsų;
3. Kūriniai turi patikti vaikams ir pačiam pedagogui, kūrinius reikia įdomiai pademonstruoti, visais būdais vaikui įtikinti, kad tai vertingas kūrinys;
4. Pasirinkti aukštos meninės vertės kūrinius (Perelšteinas, 1967: 50).

Didžiulį dėmesį pedagogas privalo skirti ir kvėpavimo, diktijos, artikuliacijos įgūdžiams lavinti. „Dainavimo menas - teisingo kvėpavimo menas“ – teigė H. Perelšteinas (Perelšteinas, 1967). Kvėpavimas yra pagrindinis įgūdis, kurį reikia lavinti nuo dainavimo mokymo pradžios. Pedagogas taisyklingą kvėpavimą paaugliams turi paversti įpročiu dainavimo chore, ansamblyje ar

⁹ **Tesitūra** (it. *tessitura*) – muzikos kūrinio garsų aukščio santykis su dainininko arba muzikos instrumento diapazonu (Vaitkevičiūtė, 2002: 1048).

solo metu. Netaisyklingas kvėpavimas gali nulemti daugelį vokalinių ir intonacinių problemų choro metu.

Pedagogas turi supažindinti choristus su kvėpavimo sistemos sandara. Kvėpavimo sistemą sudaro – nosies ertmė, prienosiniai sinusai, nosiaryklė, gerklos, trachėja, bronchai, plaučiai, krūtinės ląsta, tarpšonkauliniai raumenys, diafragma. (1 pav.)

1 pav. Plaučių sandara. Iš: V. Masienės konspektų „Chorvedybos pagrindai“, 21 psl.

Kvėpavimo specifika skirstoma į pagrindinius tipus, kuriuos naudoja dainavimo pedagogai:

1. **Raktikaulinis** – kvėpavimas aukštas, negilus, trumpas įkvėpimas ir iškvėpimas.
2. **Šonkaulinis** – kvėpavimas centrine plaučiu dalimi, kvėpavimas gilesnis už raktikaulinį.
3. **Diafragminis** – gilus, žemas kvėpavimas naudojant diafragmą, kuri leidžia įkvėpti oro į plaučių apačią didelį jo kiekį.
4. **Mišrusis** – vienu metu naudojamas šonkaulinis ir diafragminis kvėpavimai.

„Dainuojant yra naudingiausias mišrusis kvėpavimas, nes diafragma ir tarpšonkauliniai raumenys padeda kokybiškai iškvėpti orą“ (Masienė, 2009: 22).

Paaugliai ikimutaciniu laikotarpiu, dėl nedidelės plaučių talpos, dažniausiai naudoja raktikaulinio ir negilaus šoninio kvėpavimo tipų derinį. Balso mutaciniu laikotarpiu, augant raumenims ir plaučiams, didėjant jų tūriui, sustiprėja ir kvėpavimas. Tačiau, tiek berniukai, tiek

mergaitės nekontroliuojantys kvėpavimo dainavimo metu, vis dar naudoja raktikaulinį kvėpavimo tipą. Reikia stebėti, kad paauglių balso stabilizacijos metu raktikaulinis kvėpavimo tipas netaptų blogu įpročiu. Šio kvėpavimo tipo pomutaciniu laikotarpiu reikėtų visiškai nenaudoti.

Dažniausiai pasitaikančios problemos, susijusios su kvėpavimo trūkumu: per trumpas įkvėpimas, pasyvus įkvėpimas, pečių kėlimas, oro nesulaikymas, iškvėpamosios atakos naudojimas dainavimo metu ir kiti.

Negalima paauglių dainuojant skatinti įkvėpti per daug oro, nes tokiu būdu įsiveržia kūno raumenys, nuo oro pertekliaus nukenčia choristų dainavimas. Pedagogas turi mokyti paauglius kvėpavimo, kuris susidarytas iš trijų etapų – įkvėpimo, oro sulaikymo, iškvėpimo. Yra nemažai pratimų, skirtų kvėpavimo lavinimui. Vienas dažniausių – paaugliai aktyviai įkvėpia orą, jį kelias sekundes sulaiko, ir lėtai, neskubėdami, tačiau aktyviai – iškvėpia.

Didžiulį dėmesį pedagogas privalo skirti ne tik kvėpavimo, bet ir dikcijos, artikuliacijos įgūdžiams lavinti. Visą artikuliacinį aparatą sudaro veido raumenys, dantys, lūpos, žandikaulis, mažasis liežuvelis ir liežuvis, kietasis ir minkštasis gomurys.

Mutacinio laikotarpio metu išryškėja artikuliacinio aparato nepaslankumas dėl staigaus šio aparato dalių augimo. Fonopedas Viktoras Jemeljanovas yra aprašęs artikuliacinio aparato pratimus, kurie aktyvina jo paslankumą, mankštinami visi veido raumenys, liežuvis. Tai – V. Jemeljanovo „Artikuliacinė gimnastika“.

„Artikuliacinės gimnastikos“ aprašymas (vertimas – *autorius past.*):

Visi pratimai atliekami po keturis kartus.

1. Lengvai prikąsti dantimis liežuvio galą.
2. Lengvai kandžioti liežuvį lėtai jį iškišant ir įtraukiant.
3. Kandžioti liežuvį paeiliui kairiąja ir dešiniąja krūminių dantų eile, tarsi kramtant jį uždara burna.
4. Sukti liežuvį ratais tarp dantų ir lūpų uždara burna paeiliui į abi puses.
5. Kietu liežuvio galu, tarsi norint pradurti, paeiliui atsiremti į viršutinę, apatinę lūpą, į vieną ir kitą žandą.
6. Kandžioti viršutinę, apatinę lūpą, judant nuo vieno lūpų kampučio prie kito.
7. Įtraukti žandus, sukandus juos iš vidaus, garsiai sučepsėti.
8. Parodyti nuskriaustojo miną, atvėpinus (atvėpus – *autorius past.*) apatinįją lūpą.
9. Pakėlus viršutinįją lūpą, parodyti džiaugsmingą miną.
10. Spragsėti liežuvio, keičiant burnos formą taip, kad keistųsi spragsėjimo garsas nuo aukščiausio iki žemiausio. Pabandyti išgauti unisoną, ritminį ir garsinį dvibalsiškumą (dideli arkliai ir maži poniai).

11. Pirštų galiukais liesti visą veidą nuo plaukų šaknų iki pabarzdės. Glostyti sukamaisiais masažiniais judesiais.
12. Barbenti veidą pirštų galiukais.
13. Primerkti akis, paliekant siaurą plyšelį. Plačiai atmerkti akis. Kaitalioti abu judesius. Rodomuosius pirštus pasidėti horizontaliai po akimis ir jausti raumenų darbą, atliekant pratimą.
14. Primerkti akis paeiliui, kontroliuojant smiliais raumenų aktyvumą.
15. Smilių įremti į tarpuakį ir susiraukti, kontroliuojant tarpuakio raumenų darbą.
16. Vienu metu pakelti paakių raumenis ir susiraukti, tuo pat metu bandant kuo plačiau atmerkti akis ir pakelti antakius.
17. Pirštais masažuoti ratu smilkinių sritį lengvai atveriant ir užveriant burną.
18. Pradinė padėtis: kairiąja ranka paimti už dešinėsios alkūnės, o dešinėsios riešą sulenkti 90⁰ kampu ir pakišti po smakru. Iškišti apatinį žandikaulį į priekį ir atidaryti burną nosies judesiu į viršų, neatitraukiant smakro nuo dešinės rankos riešo.
19. Atvėpus apatinę lūpą ir išsižioti.
20. Atvėpus apatinę lūpą ir pakelti viršutinę, išsižioti.
21. Sujungti žandikaulio judesį į priekį ir aukštyn su lūpų atidarymu, raumenų po akimis pakėlimu ir nosies suraukimu. Akys plačiai atvertos, antakiai pakelti. Šioje padėtyje padaryti keturis slenkančius krūminiais viršutiniais dantimis judesius liežuviu į priekį – atgal nejudinant žandikaulio ir lūpų. Kvėpuoti ramiai ir be garso, neužlaikant oro. (Masienė, 2009: 28).

Patratina naudoti visus šiuos balso aparatui aktyvinti skirtus pratimus, kurie treniruoja lūpų, skruostų, liežuvio raumenis ir apatinio žandikaulio paslankumą. Lūpas treniruoti padeda priebalsiai – m, b, p, f, v, liežuvį – l, d, r, t, s, ž, o viso artikuliacinio aparato treniravimui padeda aktyvus balsių a – u – i – o dainavimas. Be to, pedagogas visada dirbdamas su paaugliais turi atkreipti dėmesį, jog garsas visada tęsiamas balsiais, o priebalsiai formuoja garso pradžią ir taisyklingą garso ataką.

Mutaciniu laikotarpiu paauglių balso klostės yra pakankamai jautrios ir greit nuvargstančios, tad draudžiama forsuoti su paauglių balsais. Taigi, viena iš priemonių neforsuoti yra teisingos garso atakos naudojimas. Yra trys garso atakos rūšys:

1. Kietoji – išgaunama aktyvaus kvėpavimo, stipriai užgaunant balso klostes. Garsas staigus, kietas.
2. Minkštoji – naudojamas silpnesnis raumenų darbas. Atakos metu garsas yra minkštas, lengvas. Gali atrodyti, jog garsas atsiranda nepastebimai.

3. Iškvėpiamoji – naudojama, kai iškvėpimo metu oras iškvėpiamas pirmas, neužgaunant balso klosčių. Pirmiausia girdimas oras, vėliau pats garsas.

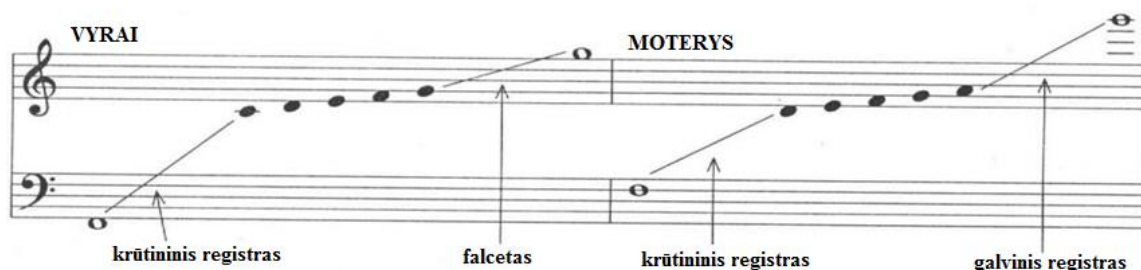
Labiausiai tinkama ir naudojama garso ataka – minkštoji, prilygstanti priebalsio „j“ fonacijai (Sodeika, 1968). Kietąją ataką siūloma naudoti tuomet, jei paaugliai dainuoja pasyviai. Kietoji ataka naudojama tik jų reakcijos sužadimui, vėliau vėl pereinama prie minkštosios atakos. Jei paauglių balsai įveržti, siūloma naudoti iškvėpiamąją garso ataką, tačiau tuomet, paaugliai dainuos iškvėpdami orą ir be atramos. Reiktų nepiktnaudžiauti šia garso ataka, nes paaugliai labai greitai įpranta dainuoti netaisyklingai.

„Būtina mokyti ir aiškinti, kaip naudotis rezonatoriais. Kiekvienas garsas, nepriklausomai, ar jis žemas ar aukštas, turi savo rezonansą¹⁰ tam tikrose kūno tuštumo, vadinamuose rezonatoriuose, kurie išsidėstę žmogaus galvoje, gerklėje ir krūtinėje“. (Sereika, Šumskis, 1999: 51).

Pagal tam tikras garso rezonavimo vietas yra skirstomi ir balso registrai.

Jų yra trys rūšys: (2 pav.)

1. Krūtininis registras – garsas rezonuoja krūtinėje. Garso spalva – žema, sodri.
2. Vidurinis (mikstas) registras – garsas rezonuoja gerklėje. Garsas būna vidutinio aukštumo, jo spalva šviesesnė negu krūtininiame registre.
3. Galvinis registras – garsas rezonuoja galvoje. Garsas šviesus, aukštas.

2 pav. Balsų registrai

¹⁰ **Rezonansas** (pranc. *resonance*, lot. *resonantia* – aidas, atgarsis): 1. fiz. priverstinių sistemos virpesių amplitudės padidėjimas, kai ją veikiančios išorinės jėgos dažnis pasidaro lygus savųjų virpesių dažniui. 2. aplinkos, patalpos, daiktų savybė sukelti atgarsį (Vaitkevičiūtė, 2002: 915).

Balso mutacijos metu, dažniausiai aukšti balsai naudoja galvinius rezonatorius, o žemi krūtininius. Po mutacijos paauglius būtina mokyti naudotis visais rezonatoriais, taikyti įsidainavimo metu pratimus, kuriais paaugliai galėtų pajusti rezonatorių veiklą (3 pav.).

3 pav. Pratimai, padedantys pajusti galvinius ir burnos ertmės rezonatorius.

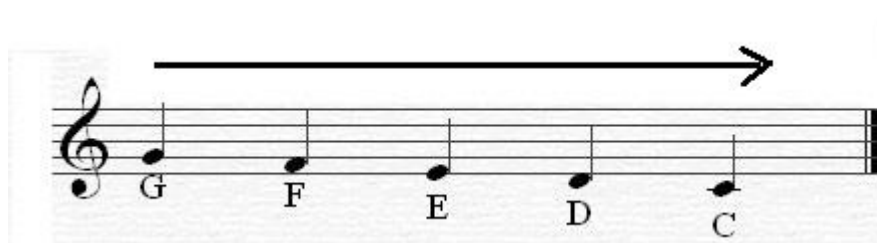
Iš: V. Masienės konspektų „Chorvedybos pagrindai” 26 psl.

„Dainavimas *mormorando*¹¹ padeda choro balsams panaudoti galvinį (sopranams ir altams) ir krūtininį (altams) rezonatorius, kurie nuspalvina balsą reikiama spalva: sopranams suteikia skambumo, lengvumo, altams – sodrumo, minkštumo“ (Puslienė, 2001: 18). Pedagogas turėtų mokyti naudotis tiek aukštus, tiek žemus balsus visais rezonatoriais, nepiktnaudžiaujant, kad aukšti balsai nuolat dainuotų krūtininiais rezonatoriais.

H. Perelšteinas taikė savo pratimus paauglių rezonatoriams lavinti. Kai kuriems paaugliams aukštą poziciją pajusti padeda rankos prisilietimas prie kaktos dainavimo metu. Visų vokalinių pratimų slinktis, siekiant išgauti aukštą poziciją, naudojama iš viršaus žemyn (4 pav.). Krūtininius rezonatorius naudojantys paaugliai dažnai kelia galvą į viršų, tad H. Perelšteinas

¹¹ **Mormorando** (It. *mormorare* – kuždėti, šnibždėti, murmėti): 1. dainavimas be žodžių, sučiaupus lūpas, garsu m, dažniausiai pasitaiko kūriniuose chorui, vietoje akompanimento, dainuojant solistui. 2. užsičiaupus (apie niūniavimą) (Vaitkevičiūtė, 2002: 709).

pataria, siekiant išgauti žemą galvos poziciją, ilgai tęsti garsus nuleidus galvą žemyn ir naudoti tik labai minkštą garso ataką.

4 pav. garsų slinktis iš viršaus žemyn.

Vokalo pratybų metu, būtina taikyti ir choristus supažindinti, arba jiems priminti pagrindinius garso išgavimo būdus – *legato*¹², *non legato*¹³ ir *staccato*¹⁴. Būtina, nuolat choristams priminti, jog šie štrichai yra skirtingi ir visuomet stabdyti, jei jie juos atlieka netinkamai.

Trumpai apie kiekvieną štrichą aptariama Valerijos Puslienės mokomojoje knygoje „Vokalo pratybos vaikų chorui“:

Legato – ryškus, vientisas ir nepertraukiamas garsų jungimas į vieną liniją. Garso išgavimo jėga ir tembras turi būti vienodi.

Staccato – tai, atskiras, nutrūkstamas muzikinių garsų atlikimas. Naudojama minkšta garso ataka, tačiau jaučiamas tvirtas kvėpavimas. Garsas atšoksta lyg teniso kamuoliukas.

Ir paskutinis – *non legato* – tai ne vientisas ir ne *staccato* štrichas. Tai tarpusavyje atskiri garsai, tarp kurių svarbiausia neatsikvėpti (Puslienė, 2001).

Be priebalsių, artikuliacinio aparato pratyboms naudoti tinkamos – greitakalbės. Tačiau, dažnai tokios greitos reakcijos reikalaujančios pratybos išprovokuoja „forsuotą“ ataką ir įkvėpimą, paaugliai persistengia. Todėl, pradedant mokytį greitakalbes, iš pradžių paauglius reikėtų išmokyti lėtai tarti aiškų tekstą, vėliau sujungti su muzikiniu garsu, o tik pabaigoje pridėti tempą.

Treniruoti lūpas ir liežuvį galima ir būtina be muzikinių garsų. Taikyti specialius pratimus greitai ištariant keletą priebalsių, pavyzdžiui „p – t – k – s – š“, „b – r – d – g – t“, „ž – b – t – b – k“ ir panašiai. Padainavus tokius pratimus būtina atlikti kvėpavimo pratimus, t. y. giliai įkvėpti ir iškvėpti, siekiant, jog paauglių balso klostės atsipalaiduotų ir pailsėtų.

Pedagoginių pertraukėlių metų, galima lavinti choristų artikuliacinį aparatą ir dikciją. Tam galima panaudoti danų kompozitoriaus, muzikologo ir pedagogo „triukšmo“ pratimus. Triukšmu

¹² **Legato** (it. *legato* – rišliai) – muz. atlikimo būdas: jungti iš eilės einančius garsus taip, kad vienas garsas į kitą pereitų sklandžiai (Vaitkevičiūtė, 2002: 610).

¹³ **Non legato** (it. *non legato* – ne rišliai) – nejungiant (garsų – *autorius past.*) (Krutulys, 1960: 128).

¹⁴ **Staccato** (it. *staccato* – atskirai) – muzikos ar vokalinio kūrinio atlikimo nuoroda: grojimas ar dainavimas trumpais, nutrūkstamais, nesujungtais garsais; žymimas taškais viršuj natų galvučių arba apačioje natos (Vaitkevičiūtė, 2002: 992).

vadinami garsai, kurie nesudaro jokių žodžių ir nėra dainuojami ant nustatyto tono, tai kalbėjimo pratimai, naudojant įvairius dinامينius ir štricho niuansus. Jų dėka, naudojamas aktyvus kvėpavimas, lavinama tikslus ritmo pojūtis ir greita artikuliacija tariant priebalsius.

Be didžiulio dėmesio artikuliaciniam aparatui, pedagogas turi skirti dėmesį vokalinio garso išgavimo trūkumams šalinti. Tai pavieniai reiškiniai, tačiau su tokiais atvejais reikėtų dirbti su paaugliais individualiai.

Pirmasis trūkumas – detonavimas¹⁵, būdingas paaugliams, kurių prasta balso ir klausos koordinacija ir kurie nesugeba tiksliai intonuoti. Tokiu atveju, problemą galima lengvai išspręsti. Pedagogas paaugliui turi leisti ilgesnį choro laiką klausytis dainavimo ir pamažu įsitraukti į dainavimą. Kartais ši detonavimo problema atsiranda dėl to, jog paaugliai dainuoja aukštos tesitūros kūrinius ar ateina į repeticiją pavargę.

Nekokybiško garso priežastimi gali tapti ir netaisyklinga liežuvis padėtis. „Reikėtų nuolat stebėti, kad dainuojančio choro dainininko liežuvis ir poliežuviniai raumenys būtų neįtempti, tačiau paauglystės tarpsnyje kartais tai padaryti būna sunku. Liežuvis dažnai tampa dainavimo „priešu“ paaugliams, kurių burnos ertmė dar nėra pakankamai didelė ir liežuvis trukdo garsui pasiekti viršutinius rezonatorius <...> liežuvis uždaro gerklės angą, neleidamas garsui lengvai skambėti, pasiekti viršutinius rezonatorius. (Aidukas, 2017: 29). Tuomet girdimas nosinis garsas, negalima išgirsti natūralaus ir tikrojo paauglio tembro. Būtina aiškinti paaugliams, jog liežuvis privalo būti atsipalaidavęs, o burną, atverta natūraliai. Neleistina dainavimo metu įveržti ar keistai, nenatūraliai įtempti lūpas.

Dar viena problema, susijusi su girdimu nosiniu garsu, kai mažasis liežuvėlis dainavimo metu būna priglundęs prie minkštojo gomurio. Būtina šį defektą šalinti „žiovalio“ pojūčiu.

Susiduriama ir su gerkliniu paauglių dainavimu, tai užkeltų gerklų rezultatas. Tai rodo nekokybišką choro vadovo darbą. Paaugliams natūraliai dainuojant jų gerklų padėtis yra nei per aukšta, nei per žema. Šią problemą patartina spręsti naudojant vokalius pratimus ar daineles, kurių melodinė slinktis iš viršaus žemyn (4 pav.) ir stengtis, kad paaugliai dainuotų nuleidę galvas (natas galima pasidėti ant kėdžių, arba išmokti mintinai tekstą).

Forsuotas garsas atsiranda dainuojant labai garsiai. Taip nutinka, kai pedagogas groja labai garsiai instrumentu ir prašo, kad paaugliai dainuotų garsiai. Paaugliai forsuoja patirdami didžiulį mokytojo spaudimą. Dažniausiai su forsavimo defektu profesionalūs pedagogai nesusiduria.

Kiti blogą pedagogo darbą rodantys defektai – vibruojantis, atviras, arba atvirkščiai, labai tamsus garsas. Piktnaudžiaujant bet kuriuo iš šių defektų ir leidžiant ilgesniam laikui dainuoti tokiu

¹⁵ **Detonavimas** (pranc. *detonner* – nukrypti nuo tono) – muz. atlikėjui nukrypti nuo reikiamo tono (Vaitkevičiūtė, 2002: 220).

būdu žalojamos paauglių balso klostės bei ugdomi netaisyklingi dainavimo įgūdžiai, kurių bus neįmanoma pašalinti susiformavus visoms balso aparato dalims.

Pedagogo klausa turi puikiai skirti taisyklingą ir netaisyklingą dainavimą. Geriausia lavinti pačių paauglių vidinę ir vokalinę klausą, kad paauglys pats imtų išgirsti ir kontroliuoti garso kokybę. Vidinės klausos lavinimo būdas – pedagogo dainavimas ir taisyklingo dainavimo rodymas balsu, o ne instrumentu. Reiktų vengti bet kokios vokalinės melodijos dubliavimo instrumentu. Chorinis repertuaras ir vokalinės pratybos balso mutacijos laikotarpiu turi būti atliekamas ne labai aukšta ir ne labai žema tesitūra. Nereikia prašyti iš paauglių perdėtos balsinės jėgos ar emocionalumo, nes kol kas tai svetima paauglio psichofiziologiniam brendimui.

Taigi, svarbūs ne tik vokaliniai, bet ir psichologiniai, pedagoginiai darbo metodai, kurie naudojami su paaugliais. Pagrindinė pedagogo užduotis – nepažeisti paauglio psichofiziologinės prigimties, nesugadinti balso ir suformuoti teigiamą požiūrį į chorinį dainavimą. Kaip sakė prancūzų psichologas Etienne Souriau: „Vaikas – dvasios indas, didelis galimybių šaltinis, kuris neišvengiamai išsenka, jeigu prie jo prisiliečia šaltas protas ir prasta amatininko ranka“.

3. Šiandieniniai sunkumai, su kuriais susiduria pedagogas lavindamas jaunių chorų balsus

3.1 Tyrimo metodologija

Šiame tiriamajame darbe bus remiamasi kokybinio tyrimo interviu metodu, kurį galima laikyti vienu iš efektyviausių tyrimo metodų, leidžiančiu smulkmeniškai įsigilinti į sunkumus, su kuriais susiduria šiandieniniai pedagogai.

Tyrimo uždavinys ir pagrindinis tikslas – išsiaiškinti pagrindinius sunkumus, su kuriais susiduria dabartinis pedagogas lavindamas paauglių balsus mutaciniu laikotarpiu. Buvo tiriami sunkumai mutaciniu laikotarpiu, todėl pasirinkta imti interviu iš patyrusių pedagogų, kurie ne vieną dešimtį metų dirba su šio amžiaus paauglių balsais ir yra sukaupę daug pedagoginės patirties. Tyrime dalyvavo:

1. Choro dirigentas, pedagogas, kompozitorius, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Choro dirigavimo katedros profesorius, berniukų ir jaunuolių choro „Ažuoliukas“ meno vadovas ir vyr. dirigentas Vytautas Miškinis.
2. Vilniaus Karoliniškių muzikos mokyklos mokytoja ekspertė ir šios mokyklos jaunių choro „Cantica“ vadovė Diana Mikienė.
3. Dainininkas, Lietuvos muzikos ir akademijos Dainavimo ir Choro dirigavimo katedrų docentas Algirdas Janutas.
4. Choro dirigentė, pedagogė, muzikos mokyklos „Ugnelė“ vadovė ir pagrindinio choro dirigentė. Mišraus choro „Sonoros“ vadovė ir dirigentė, Vilniaus Juozo Tallat-Kelpšos konservatorijos mokytoja Valerija Skapienė.

Tyrimo objektas yra paauglių balsų mutacinis laikotarpis, tad pedagogai atsakė į probleminius klausimus, kurie iškyla dirbant su šio laikotarpio paauglių balsais.

Tyrimo metodu pasirinktas interviu, kuris sudarytas iš 12 atvirų klausimų (priedas nr. 1). Toks būdas pasirinktas dėl to, jog patys paaugliai dėl savo kompetencijos stokos negalėtų tiksliai atsakyti į klausimus susijusius su mutaciniu laikotarpiu. Tyrimo tikslumui pasirenka apklausti pedagogus, kurie dirbą ar dirbo su mutacinio laikotarpio paauglių balsais ir taiko laiko patikrintus, ar naujausius darbo metodus ir gilina šio darbo specifiką. Tyrimo metu bus remiamasi ne vienerius metus kaupta respondentų pedagogine patirtimi.

Interviu buvo imamas nuo 2016 m. kovo 3d. iki 2018 m. kovo 12 d.

Datos, kada imta interviu:

Iš choro dirigento, kompozitoriaus, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos profesoriaus Vytauto Miškinio – 2016 m. kovo 3 d.

Iš Karoliniškių muzikos mokyklos mokytojos ekspertės ir jaunių choro „Cantica“ vadovės Dianos Mikienės – 2017 m. spalio 19 d.

Iš dainininko, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos dainavimo ir choro dirigavimo katedrų docento Algirdo Januto – 2018 m. vasario 28 d.

Iš choro dirigentės, Vilniaus Juozo Tallat-Kelpšos muzikos mokytojos Valerijos Skapienės – 2018 m. kovo 12 d.

3.2 Tyrimo rezultatai

Atlikus tyrimą nustatyti sunkumai, su kuriais dabartyje susiduria pedagogai. Jie yra:

1. Didelė chordinio dainavimo mokyklų ir jaunių chorų pasirinkimo gausa. Tėvai nesuprasdami sunkaus muzikos mokytojo darbo, ieško pigesnių mokymo įstaigų, kurios per trumpą laiką sugebėtų pasiekti didelių rezultatų. Nepatenkinus šių poreikių tėvai vaikams ieško kitų mokyklų. Todėl, pedagogai turi visomis galimybės stengtis pritraukti ir išlaikyti paauglius savo choro kolektyvuose, ansambliuose ir mokyklose.

2. Išsiblaškymas ir dėmesio nekoncentravimas. Dabartiniame dideliame informacijos sraute, paaugliai nesugeba sutelkti dėmesio į tai, kas yra svarbu, o kas ne.

3. Šiandieninis, kitoks tėvų ir jų vaikų požiūris į muzikos mokyklą: tėvams tėra svarbus vaikų užimtumas ir muzikos mokykla nėra „prioritetas“, kurį tėvai ir jų vaikai turėtų lankyti atsakingai.

4. Lankomumas: paauglystės laikotarpiu paaugliai daug laiko nori praleisti lauke su draugais, išeiti į miestą, kavines ar kitaip pramogauti. Tuo tarpu, tėvai savo vaikams suteikia savarankiškumą ir leidžia jiems patiems apsispręsti ar nori lankyti muzikos mokyklą ar ne. Taip, daugelis vaikų nelanko ar nebaigia muzikos mokyklų ar chorų.

5. Pagrindinis sunkumas, su kuriuo susiduriama dirbant su jaunių balsais mutaciniu laikotarpiu yra akceleracija. Tai XXI a. paauglių augimo ir brendimo pagreitis, kuris ypatingai paankstino ir pakoregavo mutacijos trukmę. Pastaruoju metu vaikiškas balsas nebespėja „sužydėti“, išgyventi latentinio mutacijos laikotarpio, o dainuojant jau girdimas vyriškas balsas. Dainavimo metu aiškiai matomas dar vienas fenomenas¹⁶ – jog, dabar paauglių kūnas, kaip vaikų, tačiau balsas jau lyg suaugusio žmogaus. Šiandien, dažnai galima išgirsti, kaip dvylikos metų berniukas kalba ar dainuoja vyrišku balsu.

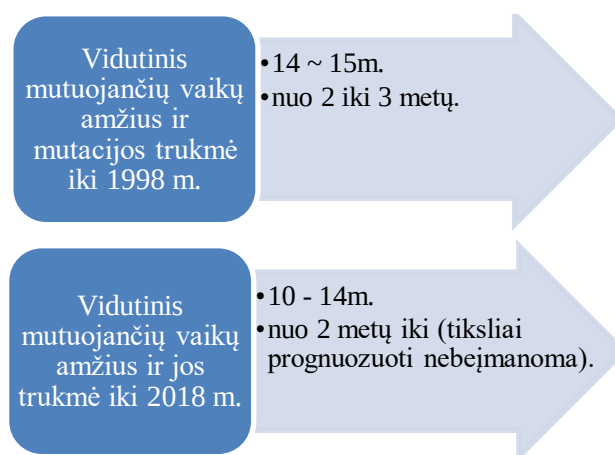
Šios akceleracijos priežastį Vytautas Miškinis paaiškino: „gamta – jos raida yra natūrali, o mutacija, kas tai? Tai fiziologiniai pokyčiai. Juk nebūna, kad vaikas būdamas trylikos metų per metus išauga ir tampa vyru“ (Miškinis, 2016). Taigi, kol vaikas nesubręsta anatomiškai, o tik fiziologiškai, nes anatinės brandos trukmė šiandien nėra pakitusi, balsas negali galutinai stabilizuotis.

¹⁶ **Fenomenas** (gr. *phainomenon* – aiškus, matomas dalykas): 1. retas, neįprastas, išskirtinis reiškinys ar žmogus (Vaitkevičiūtė, 2002: 331).

Visi apklausti respondentai interviu metu patvirtino, jog mutacijos trukmė pakito, lyginant su jos trukme prieš dvidešimt metų (5 pav.). Šis mutacijos trukmės pokytis ypač pastebimas tarp dainuojančių berniukų.

Mergaičių mutacija labai nesudėtinga. Dažniausi mutacijos požymiai, pakimimas, girdimas šioks toks švokštimas, sunkiau valdo savo balsą, dėl to ne visada intonuoja, Tačiau lyginant mergaičių brandą prieš dvidešimt metų, šiandien jos bręsta bent vieneriais metais anksčiau.

Yra atvejų, kaip mergaitės, taip pat, turi ryškią mutaciją. Mokytoja ekspertė Diana Mikiienė savo praktikoje turėjo atvejį, kai mergaitė dainavo sopranu ir turėjo platų diapazoną, tačiau po kurio laiko pradėjo skųstis, jog jai sunku dainuoti, kažkas blogai vyksta su jos balsu. Apsilankius pas gydytojus išaiškėjo, jog jai ryški mutacija. Šiandien mergina dainuoja sodriu altu. Po mutacijos jos balsas kardinaliai pasikeitė.

5 pav. Mucacijos trukmės pokyčių palyginimas

Prof. Vytautas Miškinis teigė, jog pagrindinė priežastis, dėl kurios pakito mutacijos trukmė – pakitusios žmonių gyvenimo sąlygos. Šiandien paaugliai valgo parduotuvėse perkamą genetiškai modifikuotą maistą, bei įvairius egzotiškus vaisius, kurie ir paskatino šį pokytį. Paaugliai ima bręsti anksčiau.

Šiomis dienomis, dažniausia, prasidėjus mutacijai jaunuoliai nebegali dainuoti vaikišku balsu, tačiau vyriško balso (2 pavyzdys) nėra arba jie gali išdainuoti tik kelias žemas natas. Tai atsitinka dėl to, jog balsinė mutacija ir fiziologinė branda prasideda anksčiau (yra atveju, kai ji prasideda ir dešimtmečiams), tačiau anatominiai pokyčiai dar visiškai neprasidėję. Didžiausia problema yra ta, jog šis mutacijos procesas labai paankstėjo, tačiau anksčiau nesibaigia, užtrunka.

Kartais „aštriosios“ mutacijos trukmė tęsiasi net vienerius metus. Taip pat, šiandien jau visos mutacijos trukmės apibrėžti nebeįmanoma, nes tai tapo visiškai individualus, kiekvienam paaugliui, procesas.

Taip pat, aštrioji mutacija seniau buvo aiškiai girdima ir apčiuopiama. Jaunuolių balsai „lūždavo“, choristai turintys aukštus balsus negalėdavo dainuoti diskantu¹⁷. Staiga atsirasdavo vyriškas balsas, buvo girdimas akivaizdus lūžis tarp vaikiško ir vyriško balso. Dažniausia „mutuodavo“ 14 – 15 metų paauglių balsai. Tai būdavo natūralu, o „aštrioji“ balso mutacija trukdavo vos kelias dienas ar kelias savaites. Todėl, dainavimo procesas nebūdavo nutraukiamas ilgesniam laikui.

Šis mutacinio laikotarpio prailgėjimas pakenkė nusistovėjusiems darbo metodams. Profesorius Vytautas Miškinis sakė, jog mutacija, iš esmės pakeitė choro darbo specifiką „Ažuoliuko“ muzikos mokykloje. „Dabar, anksčiau prasidedant balso mutacijai, su jaunesniais vaikais reikia paruošti sudėtingesnę programą“ – teigė prof. Vytautas Miškinis (Miškinis, 2016). Jaunių chore, kurį sudaro didelis skaičius „mutuojančių“ choristų, jau dainuojama mišraus choro sudėties kūrinį, nors prieš dvidešimt metų tokio amžiaus choristai dainuodavo jaunių choro repertuaro kūrinius.

Dar vienas sudėtingas klausimas, su kuriuo susiduria prof. V. Miškinis – kokio amžiaus paauglius leisti dainuoti į pagrindinį jaunuolių chorą, jei balsas dar nebaigęs „mutuoti“ ir vis dar girdimas vaikiškas balsas, tačiau yra jau ir vyriškas balsas (2 pavyzdys). Šiandieninis dainavimo pedagogas privalo turėti nepriekaištingą vokalinę klausą. Jeigu pedagogas „teisingu laiku“ leis dainuoti paaugliui „vyriškame“ diapazone, tai jaunasis dainininkas „neforsuodamas“ balso, ramiai pripras prie savo „naujojo balso“, bei lengviau plės savo diapazoną.

Visi apklausti pedagogai, savo darbo praktikoje yra susidūrę su paaugliais, kurie mutacijos metu visiškai negalėjo dainuoti, teko sustabdyti vokalinį ugdymą mutaciniu laikotarpiu. O doc. Algirdas Janutas teigia, jog dainuoti mutacijos laikotarpiu iš vis nepatartina. „99 proc. dainavimo dėstytojų taip mano“ – teigė doc. A. Janutas (Janutas, 2018). Jis vardino tokius kaip, V. Noreika, V. Prudnikovas ir kiti, kurie mano, kad „mutuojant“ paauglio balsui, su juo dirbti nereikėtų. „Yra medicininių knygų, kurios pagrindžia šį darbo metodą“ (Janutas, 2018).

¹⁷ **Diskantas** (*dis* + lot. *cantus* – giesmė): 1. aukščiausias berniukų balsas. 2. berniukas dainuojantis ar giedantis tokiu balsu. <...> 4. choro viršutinis balsas, šitaip vadintas XV – XVIII a.; dabar vadinamas sopranu (Vaitkevičiūtė, 2002: 234).

Psichologiniai pokyčiai ir problemos

Prof. V. Miškinis teigia, jog darbo sudėtingumą lemia ir psichologiniai pokyčiai – paauglystėje pasireiškianti psichologinė krizė. Paaugliai staiga išgyveną „norą ar nenorą“ dainuoti. Vieni iš jų pradeda gėdytis savo balso, kuris jo „nebeklauso“, pradeda nedainuoti, o tik „žiopčioti“ chore. Paaugliams brendimo laikotarpiu gėdos jausmas būna didžiulis, tad kiekvienas nemalonus balso „neklausymas“ ar pagautas „gaidys“ vis didina šį jausmą, paauglys nebenori lankyti choro, nes jame negali atsipalaiduoti, patiria įtampą, stresą, gėdą.

Kiti paaugliai išgyvena maištavimo laikotarpį, tiesiog nebenori mokytis, o nori užsiimti tuo, ko niekada neveikė iki paauglystės. Dėl šios priežasties, kuomet paaugliai nusprendžia nebedainuoti ir nebelankyti choro, nukenčia choro sudėtis. Todėl, pedagogai susiduria su problema, kaip įkalbėti paauglius ir išlaikyti jų susidomėjimą choru.

Mokytojas privalo kalbėti tiek su savo mokiniais, tiek ir su jų tėvais – teigia mok. V. Skapienė. Kartais tenka skirti didesnę choro laiko dalį pokalbiams, nei dainavimui. Šiandieniai paaugliai susiduria su daugeliu sunkumų ir problemų, o dar blogiau, nes brendimo metu šios problemos hipertrofijuojamos¹⁸. Pedagogė vardino atvejus, jog šiuo metu susiduria su paaugliais, kuriuos „kankina“ nerimo priepuoliai¹⁹. Taip pat, didelis išsiskyrusių tėvų skaičius ir, deja, jei paauglio šeimoje yra kažkas negerai, jo elgesyje, veide tai iš kart atsispindi. „Paauglių gyvenimiškos problemos atsispindi choro metu“ (Skapienė, 2018).

Paaugliams choras, tai ne tik užimtumas, tai laisvalaikis, jo gyvenimo dalis. Paaugliai chore ne tik dainuoja, tačiau ir kalbasi apie tai, kaip jie jaučiasi, kaip atrodo, kaip jiems sekasi ir apie kitas aktualias jiems problemas. „Yra tekę kalbėti ir apie mirtį“ – sakė mokytoja Valerija Skapienė. „Praeitais metais mūsų vienos mergaitės mama mirė“. Pedagogei tą akimirką iškilo begalės klausimų, kaip šią žinią pranešti mergaitės draugams, kaip dainuoti dainas apie mamą ir kūrinius tokius, kaip „Lux aeterna“ ar kitas dainas susijusias su mirtimi. Tuo metu teko daug kalbėti

¹⁸ **Hipertrofija** (*hiper* + gr. *trophe* – mityba): 1. med. organizmo dalies (ląstelės, audinio, organo) padidėjimas. 2. Ypatingai padidintas, perdėtas (www.zodynas.lt).

¹⁹ Nerimo priepuoliai yra išgyvenami kaip labai nemalonios, gąsdinančios ir varginančios būsenos. Labai dažnai nerimo sutrikimas prasideda pajutus neįprastus kūno negalavimus <...>.

Tipiški panikos priepuolio požymiai yra:

1. Stiprus ir dažnas širdies plakimas, širdies virpėjimas, skausmas, diskomfortas krūtinės ląstoje.
2. Padažnėjęs kvėpavimas, oro trūkumas.
3. „Kamuolio gerklėje“ arba smaugimo jausmas kakle.
4. Nemalonūs pojūčiai skrandžio srityje arba „po duobute“ – šaltis, pykinimas, spazmai.
5. Bendras silpnumas, šaltkrėtis arba atvirkščiai – karščio pylimas (Kirvaitienė, 2007).

apie šį įvykį ir su mergaitės draugų tėvais. „Pedagogas privalo palaikyti glaudų ryšį su tėvais“ – sakė pedagogė (Skapienė, 2018).

Dar viena psichologinė problema, kurią mini mok. V. Skapienė, begalinis tėvų ir jų vaikų noras būti patiems geriausiems. Tėvai savo vaikams kelia aukštus reikalavimus, siekia, kad jų vaikas būtų tobulas (mokytųsi tik dešimtukais, dainuotų chore tik solo ir panašiai), gebėtų ir galėtų atlikti „viską ir visur“. Pedagogė sakė, jog tėvams jau pirmųjų susitikimų metu, liepia „nedaryti iš vaikų ligonių“. „Mes esame visi skirtingi ir nėra nė vieno žmogaus, kuris galėtų daryti viską tobulai“ (Skapienė, 2018).

Neseniai iškilusi problema, su kuria susiduria mok. V. Skapienė yra tėvų pyktis, kai paauglys labai nori lankyti chorą. Tėvai tarsi jaučią pavydą, jog jų vaikas praleidžia daug laiko chore, po jo nenori grįžti namo, laukia kiekvienos repeticijos ar koncerto. „Jūs atiminėjate vaiką iš šeimos“ – pedagogė minėjo, jog yra sulaukusi ir tokių žodžių.

Paaugliams šis psichofiziologinio brendimo laikotarpis yra labai sudėtingas. Doc. A. Janutas teigė, jog labai blogai, kai tėvai savo jau pradėjusius bręsti paauglius, vis dar laiko vaikais. Jie ima „užsidaryti savyje“ arba atvirkščiai, maištauti. Paaugliai nesuprasdami šių pokyčių patys ir nesulaukdami paaiškinimo iš suaugusiųjų, maištaudami tik kenkia patys sau ir savo tėvams.

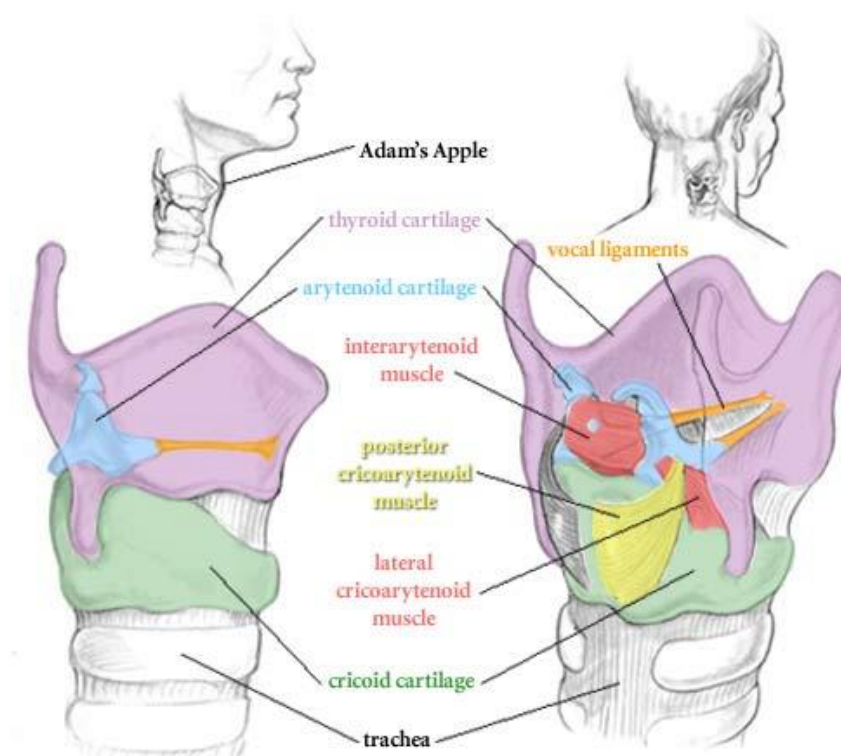
Pedagogai pastebi, jog yra ir tokių atvejų, kai paauglys nesuprasdamas savo fiziologinių ir psichologinių pokyčių bando su jais perdėtai kovoti. Susiduriama su paaugliais, kurie atvirkščiai, išgyvena hipertrofuotą norą dainuoti. Tai didžiulis jaunuolio noras ir siekis kuo greičiau „išgyventi“ užkimimo laikotarpį, arba kuo greičiau įveiki barjerą tarp vaikiško ir vyriško balso ir dainuoti tik vyrišku balsu.

Anatominiai pokyčiai ir problemos

Darbą su jaunių balsais sunkina ne tik psichologiniai, tačiau ir anatiniai pokyčiai. Nors jie vyksta vėliau negu fiziologiniai ar psichologiniai, tačiau jie tokie pat aiškiai pastebimi. Tai staigus paauglio augimas dešimčia ar daugiau centimetrų. Tokie pat, kardinalūs anatiniai pokyčiai vyksta ir su balso aparatu. Visi raumenys anatominės brandos metu auga neproporcingai ir keičiasi. Burnoje esantis iš raumenų sudarytas liežuvis, taip pat staiga padidėja. Dėl to pastebima, kaip kai kurie paaugliai pradeda švepluoti, negali ištarti aiškiai žodžių, teksto. Artikuliacinis aparatas tampa pasyvus („aptingęs“).

Tačiau pagrindinis pokytis, nulemiantis balso mutaciją – intensyvus gerklų augimas. Berniukams šis pokytis ypatingai pastebimas – išryškėja „Adomo obuolys”²⁰ (6 pav.). Gerkloms didėjant su jomis kartu auga ir balso klostės.

Mokytoja ekspertė Diana Mikienė, mini vieną atvejį, tačiau jis choro darbui netrukdo. „Būna, chorinio dirigavimo pamokos metu ar chore vaikai sunkiau susitvarko su savo rankomis, jos pasidaro labai ilgos, tarsi guminės“ (Mikienė, 2017).

6 pav. Gerklų kremzlės ir jungtys. Iš: V. Masienės konspektų „Chorvedybos pagrindai” 23 psl.

²⁰ „Adomo obuolys“ – lytinio brendimo metu atsirandantis antrinis lytinis požymis. Kai bręstant gerklos dėl hormonų poveikio vyrų gerklėje didėja, jos išsikiša į priekį (www.zodynas.lt).

Vokaliniai pratimai jaunių chorui mutaciniu laikotarpiu

Siekiant išvengti problemų ir nepakenkti paauglių balsams mutaciniu laikotarpiu pedagogai turėtų taikyti specifinius vokalius pratimus, kurie skiriasi nuo pratimų naudojamų dirbant su suaugusiųjų balsais.

Vokaliniai įsidainavimo pratimai, kuriuos naudoja mokytoja ekspertė Diana Mikienė:

- Pirmiausia naudoju pratimus apšildančius balso aparatą.
- Paaugliai įsidainavimo metu atlieka tempimo pratimus, apšildomąjį veido masažą, pirštais masažuojama draugo nugara, įsivaizduojant, lyg grojama fortepijonu.
- Įsidainavimą pradedu unisoniniu *mormorando*²¹ pratimu, vėliau prijungiamos balsės (3 pav.).
- Labai svarbus balsių formavimas, jos turi būti vienodos. (Mikienė, 2017).

Pagrindinis specifinis dalykas, kurį paminėjo beveik visi pedagogai, – visi pratimai seka iš viršaus žemyn siekiant, kad paaugliai išlaikytų aukštą dainavimo poziciją (6 pav.).

6 pav. Pratimas „Seka iš viršaus žemyn“.

Įsidainavimo metu vengti dainuoti žemos tesitūros pratimus. „Apatinių natų iš vis „nejudinu“ (nenaudoju – *autorius past.*)“ – sakė choro vadovė Valerija Skapienė. Naudojant įsidainavimo metu garsų sekas iš viršaus žemyn, dainuoti pereinant pustoniais į aukštesnes tonacijas.

Dainuoti krūtininiu registru – nerekomenduojama. Pedagogė V. Skapienė per savo darbo praktiką įsitikino, jog plečiant dainininkų diapazoną aukštyn, jis savaime tolygiai plėsis ir žemyn be ypatingų pastangų. Tuo tarpu, plečiant diapazoną žemyn, viršutinės natos „savaime neatsiranda“.

²¹ **Mormorando** (it. *mormorare* – kuždėti, šnibždėti, murmėti) 1. dainavimo būdas. Dainuoti užsičiaupus, niūniuojant (Vaitkevičiūtė, 2002: 709).

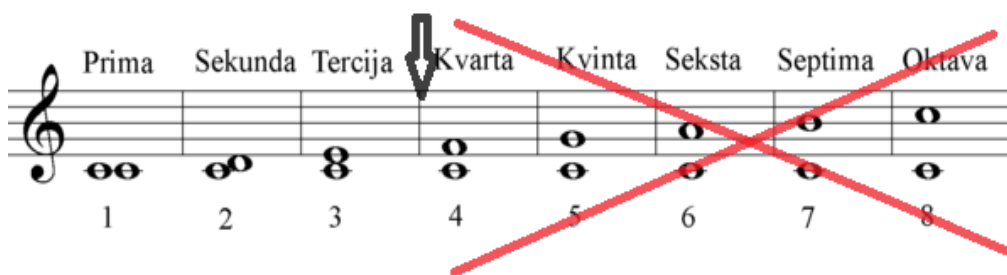
V. Skapienė mini, jog paaugliams dainavimo metu patartina kvėpuoti per nosį. Tokį būdą rekomenduojama naudoti todėl, nes įkvėpimas per nosį yra greitesnis. Taip pat, paaugliai įkvėpiant per nosį greičiau ir aiškiau „perpranta“ taisyklingą dainavimo poziciją. Kvėpavimas per burną labai džioviną gerkles.

Nereikia choro metu naudoti atskirų įsidainavimo pratimų altams ir sopranams. Paaugliai taip išsiugdo gebėjimą kontroliuoti patys savo balsą ir ima suprasti kiek aukštai ir kiek žemai gali dainuoti, o kai nebegali, nutyla įsidainavimo metu patys, be mokytojo perspėjimo.

Jaunuoliams įsidainavimo pratimus reiktų atlikti viduriniajame registre – sakė prof. V. Miškinis. Dainuojant falsetu²² – jokių būdu balso nespauti, dainuoti negarsiai ir minkštai.

Mokytoja ekspertė Diana Mikienė mini, jog mutaciniu laikotarpiu atsiranda daugiau intonavimo ir balso valdymo problemų. Balsas mutaciniu laikotarpiu yra ne toks paslankus. Paaugliams reikia visada priminti, jog sunkiau intonuojamą vietą reikia paklausti ir tik tada bandyti dainuoti „aplengvintu“ garsu. Jaunių chorą lankantys paaugliai jau pakankamai savarankiški ir atsakingi už savo balsą, tad pedagogė jiems pamokos metu tik primena, jog choro metu „mutuojantys“ paaugliai dainuotų tik tiek, kiek gali. „Diskantų, kuriems neatsiliepia aukštos natos, prašau dainuoti tik tiek kiek gali“ – sakė mokytoja ekspertė Diana Mikienė.

O prof. Vytautas Miškinis įsidainavimo metu pataria nenaudoti didesnių, negu tercijos apimties įsidainavimo pratimų (7 pav.). Nereikia apsunkinti choro dainininkų sudėtingais įsidainavimo pratimais, kad išvengtume įtampos paauglių balso klostėse, kurios ir taip mutacijos metu yra labai jautrios ir paraudusios.

7 pav. Intervalai, kuriuos naudoti ir kurių nenaudoti įsidainavimo metu.

²² **Falcetas** (it. *falsetto*) 1. nenatūralus specialiai suformuotas vadinamojo galvos registro vyrų balsas; nestiprus, turi mažiau obertonų (virštonių), skamba oktava aukščiau už natūralų dainininko balsą; dainuojant virpa tik balso stygų dalis. 2. Aukštas vyrų balsas. (Vaitkevičiūtė, 2002: 302).

Taip pat, prof. V. Miškinis mini, jog dainavimas mutaciniu laikotarpiu turi būti labai atsargus, nenaudojant forso. Įsidainavimo metu rekomenduojama naudoti tik minkštą garso ataką ir duslias priebalses (Pvz. – j, m, n, p) (8 pav.).

Svarbiausia, anot prof. Vytauto Miškinio, jog balsą reikia lavinti labai atsargiai ir apgalvotai, taikant aiškius ir bendrus vokalinio darbo principus, tokius, kaip kvėpavimą, dикciją, rezonatorių pojūtį, ataką ir kt. Taip pat, pedagogas pasikartojo, kad negalima naudoti balsinės jėgos – forso, darbo su jaunių balsais mutacijos metu.

8 pav. Vokalinis pratimas naudojant duslias priebalses.

Repertuaro formavimas jaunių chorui mutaciniu laikotarpiu

Mokytoja ekspertė Diana Mikienė sakė, jog jaunių choro repertuaro sudarymui ir parinkimui skiria labai daug laiko. „Repertuaras, turbūt yra didžiausia problema“ – sako Diana Mikienė. Pedagogė mini, jog tenka nemažai laiko praleisti ieškant naujų, rečiau skambančių dainų, ruošiant aranžuotes, verčiant dainų tekstus į lietuvių kalbą. „Esu už dainavimą originalo kalba, sakralinę muziką vienareikšmiškai, ji turi būti atliekama originalo kalba, o pasaulietinę, dažnai naudoju vieną posmą originalo, o kitą lietuvių kalba“ (Mikienė, 2017). Taip, choristai geriau supranta tekstą, jei tekstas originalo kalba yra jiems nesuprantama kalba, o ir klausytojams koncerte viskas tampa daug suprantamiau.

V. Skapienė sako, jog repertuarą būtina keisti ir nesustoti ties tuo pačiu repertuaru kelerius metus. „Jei jis nusibosta pedagogui, tai kaip jis negali atsibosti choristams? Tačiau turiu keletą kūrinių, kuriuos tiek choristai, tiek aš atliekame dažnai ir su malonumu“ (Skapienė, 2018). Tai vieno iš šio tyrimo respondento, kompozitoriaus V. Miškinio kūriniai, tokie kaip „Gražiausias sodas“, „Ave maris stella“ ir kiti. Be kompozitoriaus V. Miškinio kūrinių, pedagogė vardino ir kitus lietuvių kompozitorius ir jų kūrinius, kuriuos su malonumu dainuoja jaunių choras. Tai Jono

Tamulionio „Šarkela varnela“, Raimundo Martinkėno, D. Zakaro kūriniai. „Jie parašyti labai [patogiomis tonacijomis] (pvz., E-dur) (9 pav.), kurios nereikalauja balsinės įtampos, viskas atliekama [galviniu registru]“.

Gražiausias sodas

Vytauto Miškinio muzika
Aldonos Puišytės eilės

Ramiai, dainingai ♩ = 96

1

O-be-lų žie-dai bal-ti

O-be-lų žie-dai bal-ti, bal-ti, bal-ti

9 pav. Ištrauka iš komp. V. Miškinio kūrinio „Gražiausias sodas“.

Pedagogė pastebėjo ir vieną teigiamai pakitusį aspektą, renkant repertuarą jaunių chorui. Seniau susidurdavusi su mokinių prašymų dainuoti kuo mažiau kūrinių lietuvių kalba ir kuo daugiau populiariosios kultūros kūrinių anglų kalba, dabar pastebi, jog šiandien mokiniai aiškiau supranta choro kryptį ir stilių, kad tokios muzikos tiesiog dainuoti jiems neverta. Paaugliai šiandien supranta kas yra kūrinys skirtas chorui. Taip pat, ši problema išnyko ir dėl to, kad chore paaugliai dainuoja daug choro muzikos anglų kalba (pedagogė V. Skapienė mini, E. Whitacre, J. Rutter kompozitorių kūrybą). Be anglų kalbos, paaugliai dainuoja ir kitomis kalbomis, tokiomis kaip, prancūzų, vokiečių, lotynų, japonų, korėjiečių.

Visi pedagogai laikosi vienos nuomonės, jog pirmiausia pasirinktas kūrinys turi būti įdomus pedagogui, tuomet jis bus įdomus ir choristams. Pedagogas ras būdą, kaip sudominti paauglius, jei kūrinys patiks pačiam pedagogui.

„Teisūs tie, kurie nedirba su šio amžiaus jaunuoliais. Nepaliaujamai klysta tie, kurie nuolat su jais dirba. Bedirbant vis išryškėja įvairios išimtys, kurios tik dar kartą pavirtiną taisyklę: kiekvienu atveju – tai individualus procesas, unikalus reiškiny, netelpantis į universalias taisykles, aksiomas, apibrėžimus, atmetantis bet kokius scholastinius²³ išvedžiojimus, pagrįstus tik aprioriškai²⁴ – teigė pedagogas Vytautas Miškinis (Miškinis, 1998: 65).

²³ **Scholastika** (gr. *Scholastikos*). 1. viduramžių krikščioniškos filosofijos kryptis, kuriai būdinga religinių dogmų grindimas, rėmimasis autoritetais, kaip svarbiausiu tiesos kriterijumi, abstraktus, spekuliatyvus rel. problemų svarstymas; 2. dogmatiškas filosofavimas, rėmimasis autoritetais, formalūs tušti ieškojimai, neturint mokslinės vertės (Vaitkevičiūtė, 2002: 942).

²⁴ **a priori** (lot. iš anksto). Iš anksto, nepatikrinus faktų; apeinant faktus (Vaitkevičiūtė, 2002: 95).

IŠVADOS

Tiriamąjį darbą metu studijuojant ir analizuojant mokslinę, metodinę ir pedagoginę literatūrą, susijusią su jaunių choro balsų lavinimu ir mutacija, atlikus interviu su dainavimo pedagogais ir chorų vadovais, dirbančiais ne vienerius metus su jaunių choro balsais, buvo nustatyti ir palyginti sunkumai, su kuriais susiduria pedagogai praeityje ir dabartyje.

1. Pagrindinis sunkumas ir problema, – tai ypatingai pagreitėjusi akceleracija. Dėl šios priežasties paaugliai bręsta ir tikėtina, jog bręs vis ankstyvesniame amžiuje. Dabartyje vaiko balsas nebespėja „sužydėti“, išgyventi latentinio mutacijos laikotarpio paauglystėje, kai jame jau girdimas suaugusiojo balso skambėjimas. Tai kelia rimtą pavojų jaunių chorų egzistavimui ir repertuaro susiaurėjimui menine prasme ateityje.
2. Balso mutacinis laikotarpis tapo sunkiai apčiuopiamas ir visiškai individualus kiekvienam paaugliui laikotarpis. Nebeįmanoma pasakyti tikslaus amžiaus nuo kada mutacinis laikotarpis prasideda, taip pat ir jo trukmės. Vieniems ji trunka kaip ir prieš 20 metų – iki mėnesio, kitiems – metus ar net ilgiau.
3. Išlieka svarbi brendimo laikotarpio psichinė ypatybė, – tai nenoras dainuoti. Paaugliai išgyvena maištavimo laikotarpį, nebenori mokytis, užsiima tokia veikla, kuria iki paauglystės jiems nebuvo žinoma. Tai psichologinių ir fiziologinių pokyčių rezultatas (paauglys jaučia diskomfortą, gėdos jausmą). Tai rimta problema jaunių chorams, kadangi paauglystės laikotarpiu chorai praranda daug gerų dainininkų.
4. Darbą su paaugliais apsunkina ir jų tėvai, kadangi tėvų begalinis noras skatinti savo vaikus visur būti pirmiems ir patiems geriausiems, nuolat keisti veiklos pobūdį. Neskiriant paaugliui dainuoti solinės partijos ar jį įvertinus prastesniu pažymiu, tėvai nebeleidžia jam lankyti choro. Dėl šios priežasties, choro kolektyvai praranda dalį choro dainininkų.
5. Analizuojant literatūrą nustatyta, kad pedagogas privalo turėti puikią vokalinę – pedagoginę klausą, tą patvirtina ir dabartinis tyrimas. Siekiant nepakenkti paauglių balsams mutaciniu laikotarpiu, pedagogai privalo taikyti specifinius vokalius pratimus, nei dirbdami su suaugusiųjų balsais. Dainavimas mutaciniu laikotarpiu turi būti atsargus, dainuoti neforsuojant. Įsidainavimo metu rekomenduojama naudoti tik minkštą garso ataką ir duslias priebalses. Nereikia apsunkinti choro

dainininkų sudėtingais įsidainavimo pratimais, tam kad būtų išvengta įtampos balso klostėse, kurios ir taip mutacijos metu yra labai jautrios ir paraudusios.

6. Analizuojant literatūra nustatyta, kad dainuojančių paauglių mutacijos tėkmė ne tokia ryški kaip nedainuojančių („gaidžių gaudymas“ būdingas nedainuojantiems vaikams). Dabartinėje praktikoje choro vadovai dirba su jaunių choro balsais visu mutacijos laikotarpiu.

Mutacija – esminis lūžis jaunuolių gyvenime. Pakinta mąstymas ir psichika. Tačiau, teigiama, jog choro kolektyvo meninė įtaka paauglio psichinei raidai yra reikšmingas veiksnys padedantis formuoti pasaulėjautą ir gyvenimo sampratą, leidžia formotis asmenybei.

Santrauka

Paauglių vokalinis ugdymas aktualus ir populiarus šiandien, o skambus paauglio balsas yra muzikos pedagogo darbo tikslas. Pati populiariausia ir šiuo metu paplitusi labiausiai dainavimo rūšis – chorinis dainavimas. Pastaruoju metu skiriamas didžiulis dėmesys darbo su jaunių choro balsais specifikai ir tikslingų metodų naudojimo analizei. Kiekvienas choro vadovas privalo ne tik išmanyti vokalo lavinimo metodiką, bet ir suprasti paauglių psichologiją. Pedagogas privalo analizuoti, suprasti ir taikyti tikslus balso formavimo, kvėpavimo metodus, pagal galimybę, kiekvienam paaugliui individualiai.

Dabartyje, aktualu su kokiais sunkumais susiduria kiekvienas pedagogas dirbdamas su jaunių choro balsais mutaciniu laikotarpiu. Ar dabartinės problemos ir vokalinio ugdymo sunkumai vis dar tokie patys, kaip ir prieš 20 metų.

Pagrindinė šio darbo problema – nepakankami moksliniai tyrimai lietuvių kalba, kurie nagrinėtų jaunių chorų balsų lavinimo specifiką. Metodinių leidinių, skirtų pedagogams, stoka.

Darbo metodai: mokslinės literatūros analizė, empirinių duomenų analizė.

Pagrindinis tyrimo tikslas – išsiaiškinti darbo su jaunių chorų balsais sunkumą ir specifiką. Sužinoti kokios problemos yra aktualiausios dabartyje lavinant jaunių choro balsus.

Tyrimo uždaviniai – analizuoti metodinę – pedagoginę, mokslinę literatūrą, susijusią su jaunių choro balsų lavinimo ypatumais. Sužinoti ir išsiaiškinti darbo metodiką ir specifiką, reikalingą darbui su jaunių choro balsais. Išsiaiškinti šiandieninius sunkumus su kuriais susiduria pedagogai lavinantys jaunių balsus. Apklausti pedagogus dirbančius ar dirbusius su paauglių balsais.

Tyrimo metodas – kokybinis interviu. Apklausti keturi pedagogai, kurie dirbo ar dirba ne vienerius metus su jauniais. Tyrime dalyvavo: choro dirigentas profesorius Vytautas Miškinis, dainininkas docentas Algirdas Janutas, choro dirigentės mokytoja ekspertė Diana Mikienė ir mokytoja Valerija Skapienė.

Tyrimo metodu pasirinktas interviu, kuris sudarytas iš 12 atvirų probleminių klausimų, kurie iškilę dirbant su jaunių choro balsais.

Apklaustos rezultatai patvirtino iškeltą hipotezę, jog šiandieninių problemų ir vokalinio lavinimo sunkumų yra daugiau ir jie tampa vis sudėtingesni.

Summary

Peculiarities of the education of junior choir voices: the past and the present

The vocal education is relevant and popular today, and the vocal voice of a teenager is the aim of a music pedagogue. Singing in a choir is the most popular and widespread type of singing these days. Recently the biggest attention has been paid to the specificity of the work with the voices of the young and the analysis of the use of targeted methodology. Each leader of a choir must not only have knowledge about the methodology of vocal training, but also to understand the psychology of teenagers. A pedagogue must analyse, understand and apply the exact exercises of voice formation, breathing, according to possibilities, individually to each teenager.

Nowadays it is especially relevant what difficulties each pedagogue faces while working with the voices of the juniors during the period of voice mutation. Are current problems and the difficulties of vocal training still the same as 20 years ago?

The main problem of this work is insufficient scientific research in the Lithuanian language, which would analyse the specificity of the voice training of the choirs of the juniors. Also, the lack of the scientific editions for pedagogues.

The main aim of the research is to find out the difficulty and specificity of the work with the voices of the choirs of the juniors. To find out what problems are the most relevant nowadays while training the voices of the choir of the juniors.

Working methods: analysis of scientific literature, analysis of empirical data.

The tasks of the research are as following: to analyse scientific, methodological and pedagogical literature concerning the peculiarities of the voice training of the choir of the juniors. To find out and ascertain the methodology and specificity, necessary for the work with the voices of the choir of the juniors. To find out contemporary difficulties, which are faced by pedagogues while training the voices of the choir of the juniors. To interview pedagogues, working with the voices of teenagers.

The method of the research is qualitative. Four pedagogues were interviewed, who worked or have been working with the choirs of the juniors for some years. The following people participated in the research: choir conductor, Professor Vytautas Miskinis, singer, Associate Professor Algirdas Janutas, choir conductors, teacher expert Diana Mikiene and teacher Valerija Skapiene.

Interview was chosen as research method, which consisted of 12 open problematic questions which occurred while working with the voices of the choirs of the juniors.

The results of the interview confirmed the hypothesis that there are more contemporary problems and the difficulties of vocal training and they are becoming more and more complicated.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Aidukas, R. (2003). „Vaikų ir paauglių balsų ypatumai“. Iš: Vaikų muzikinis ugdymas. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“.

Aidukas, R. (2007). „Chorinio dainavimo ypatumai bendrojo lavinimo ir muzikos mokyklose“. Iš: Vaikų muzikinis ugdymas: II-osios mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“.

Aidukas, R. (2017). „Mokinio balsą tausojančio dainavimo mokymo ypatumai“. Iš: Dainavimas be sienų. Vokalinio ugdymo tradicijos ir inovacijos. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Argustienė, I. (1998). „Šiuolaikiniai dainavimo mokymo metodikos principai“. Iš: Dainavimo muzikos mokykloje problemos ir perspektyva XX ir XXI amžių sandūroje. II-osios tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos, skirtos Lietuvos valstybės atkūrimo 80-mečiui, medžiaga. Vilnius: Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“.

Argustienė, I. (2003). „Vaikų dainavimo mokymo metodai“. Iš: Vaikų muzikinis ugdymas. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“.

Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). „Mokymasis ir asmenybės brendimas“. Vilnius: Margi raštai.

Gary B., Pamela S. Williams. (2015). „A Comprehensive study of male voice mutation“. USA: The University of Akron.

Jareckaitė, S., Rimkutė-Jankuvienė, S. (2010). „Šiuolaikinio muzikinio ugdymo sistemos“. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Jareckaitė, S. (2006). „Muzikinis ugdymas vakarų Europoje ir Lietuvoje“. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Jucevičiūtė-Bartkevičienė, V. (2010). „Vokalinio ugdymo ypatumai“. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Kariniauskienė, Z., Kačinskienė, S. (2003). „Balso mutacijos ypatumai“. Klaipėda: Kauno universiteto leidykla.

Kavaliauskienė, O. (1972). „Vokalinės metodikos pagrindai, (mokymo priemonė)“. Vilnius: Valstybinis pedagoginis institutas.

Krutulys, A. (1960). „Trumpas muzikos žodynas“. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Mameniškienė, N. (1996). „Balso formavimo metodas: (muzikos, choro ir dainavimo mokytojams)“. Vilnius: Muzikos švietimo centras.

Miškinis, V. (1998). Mutacija – sudėtingas psichofiziologinis procesas (tezės). Iš: Dainavimo muzikos mokykloje problemos ir perspektyva XX ir XXI amžių sandūroje. II tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos, skirtos Lietuvos valstybės atkūrimo 80-mečiui, medžiaga. Vilnius: Vilniaus muzikos mokykla „Lyra“.

Pečeliūnas, R. (2003). „Vaikų vokalinės kultūros ugdymas chore“. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Petrovskis, A. (1978). „Amžių tarpsnių ir pedagoginė psichologija. Paauglio psichologinės ypatybės“. Vilnius.

Perelšteinas, H. (1967). Kai kurie vaikų vokalo formavimo klausimai. Iš: Muzikos mokymo metodikos klausimai. Straipsnių rinkinys. Sudarė Z. Marcinkevičius. Kaunas: Šviesa.

Puslienė, V. (2001). „Vokalo pratybos vaikų chorui“. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Sereika, F., Šumskis, A. (1999). „Chorvedybos praktika mokykloje“. Klaipėdos universitetas. Menų fakultetas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Sodeika, A. K. (1968). „Sveikas ir gražus balsas“. Vilnius: Mintis.

Vaičiulienė, A. (2004). „Paauglio psichologija“. Vilnius: Presvika.

Vaitkevičiūtė, V. (2001). „Tarptautinių žodžių žodynas“. Vilnius: „Žodynas“.

Žilevičius, J., Andrulis D. (1927). Jaunas dainininkas. Trumpi dainavimo pašnekesiai ir 100 dainų pradžia mokyklai. Klaipėda: Akcinė „Ryto“ bendrovė.

Žukauskienė, R. (2007) „Raidos psichologija“. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto Leidybos centras.

Straipsniai internetiniame žurnale:

Aidukas, R. (2014). „Vaikų ir paauglių ugdymo Lietuvos muzikos mokyklose aspektai“. Straipsnis iš: straipsnių rinkinys „Geroji muzikos pedagoginė patirtis“. Parengta 2014 metų balandžio 10 – 11 dienomis vykusios mokslinės praktinės konferencijos „Šiuolaikinio muzikos mokytojo edukacinė veikla“ pranešimų pagrindu. <http://www.didaktika.leu.lt/?page_id=479> [žiūrėta 2017 09 16].

Kirvaitienė, A. (2007). Panikos atakos.

<<http://www.psichoterapijoscentras.lt/straipsnis27.html>> [žiūrėta 2018 03 20]

Terminų žodynas. Iš: <<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas>> [žiūrėta 2018 01 16].

Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Iš: <<http://www.vlkk.lt>> [žiūrėta 2018 04 02].

Žiugždienė, J. (2013). Rasa Bieliauskaitė: Paauglystė: kaip rasti aukso vidurį tarp pasitikėjimo ir priežiūros. Iš: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-05-rasa-bieliauskaite-paauglyste-kaip-rasti-aukso-viduri-tarp-pasitikejimo-ir-prieziuros/97640>> [žiūrėta 2017 11 18].

Konspektai ir kita literatūra:

Masienė, V. (2009). „Chorvedybos pagrindai“ (konspektas). Kaunas.

Miškinis, V. (2015). Paskaitų „Vadovavimas vaikų chorui“ medžiaga. LMTA.

INTERVIU

Esu Marija Bacytė, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, magistro antro kurso studentė.

Savo baigiamojo darbo metu atlieku tyrimą pavadinimu:

Jaunių choro balsų lavinimo ypatumai: praeityje ir dabartyje.

Maloniai prašau atsakyti į keletą klausimų.

1. Kokie pagrindiniai sunkumai, su kuriais susiduriate lavinant jaunių balsus?
2. Ar galima balso mutaciją laikyti pagrindiniu sunkumu?
3. Ar pakito balso mutacinio laikotarpio trukmė per pastaruosius metus?
4. Jei pakito, ar tai pakenkė nusistovėjusiems darbo metodams su vaikų balsais mutaciniu laikotarpiu?
 - 4.1 Jei taip, kaip pakenkė? Kokius naujus darbo metodus pritaikote dirbdami su vaikų balsais?
5. Ar būna, jog vaikai visiškai negali dainuoti mutaciniu laikotarpiu? Kodėl?
6. Su kokiomis psichologinėmis paauglių problemomis susiduriate šiandien?
7. Ar susiduriate su anatomicinėmis paauglių problemomis, kurios trukdo dirbti su jaunių balsais?
 - 7.1 Kokios pagrindinės anatomicinės balso aparato problemos?
8. Kokius pagrindinius vokalius pratimus naudojate darbo su mutacinio laikotarpio jaunių balsais metu? Pateikite pavyzdžių.

9. Ar skirate daug laiko jaunių choro repertuaro formavimui?
10. Kokie pagrindiniai aspektai nulemiantys repertuaro formavimą jaunių chorui?
11. Ar ruošiatės 2018m. dainų šventei?
12. Pavardinkite, keletą kūrinių ne iš 2018m. dainų šventės repertuaro šiuo metu ruošiamų su jauniu chorui?

Ačiū už atsakymus.